

Les comunitats de muntanya de la Vall de Ribes als segles XVI-XVIII i els seus antecedents medievals¹

Tünde Mikes

Universitat de Girona

Una part desconeguda dels Pirineus

Formant part avui de la comarca del Ripollès però sense tenir-hi gaires semblances geopolítiques però sí relacions històriques en les èpoques medieval i moderna; en aquesta part oriental dels Pirineus mediterranis “on apareixen els caràcters propis dels tipus de vida pirinenca”², la Vall de Ribes com a la més oriental de les grans valls tancades dels Pirineus catalans, representa³ en els segles XVI-XVIII una societat marcadament muntanyenca⁴ i marcadament pirinenca.⁵

1. El present article forma part del projecte de recerca en curs de l'autora: “Família i patrimoni en un país de muntanya: la Vall de Ribes a l'època moderna: sistema de cases i reproducció social” i s'inclou en els treballs del grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya (2002 SGR 00096) ‘Grup d'història de les Societats Rurals’ de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona; investigadora principal: Rosa Congost Colomer.

El tema de l'esmentat projecte té com a objectiu l'estudi de la perennitat del sistema de cases; tant del seu origen, formació com de les seves característiques. Però per la raó mateixa de la complexitat que ofereixen les ‘cases’ s'ha optat per portar a terme i per presentar primer l'estudi – marc de la formació d'aquesta societat.

2. SORRE, 1913: 345 i ss.

3. Aquest article recupera part d'una ponència i el corresponent estudi presentat amb el títol “Les comunitats i els ‘bons usos’: explotació i gestió dels recursos naturals a la Vall de Ribes a l'època moderna” al col·loqui internacional « Montagne(s) • Usages et paysages, Héritage et devenir: Exploitation, gestion et appropriation des ressources montagnardes du Moyen Âge aux Temps modernes RÉSOPYR – CRHISM 8,9,10 novembre 2002 ; Font- Romeu.; dins: *Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen Âge à l'époque moderne* ; Travaux publiés par Aymat Catafau; Collection Études, Presses Universitaires de Perpignan; CRHISM, que forma part d'un mateix projecte de recerca (MIKES, 2005).

4. El tractament d'aquesta vall com a comunitat de muntanya no era freqüent en la bibliografia: ni les geografies ‘clàssiques’ generals la tractaven com a tal, tampoc les grans obres d'història o d'història de l'art. MADDOZ, 1985, II: 265 només subratlla la seva pertinença gironina; BOTET i SISÓ, 1911, la considera únicament per la seva integració al partit judicial de Puigcerdà, mentre que SORRE, 1913: 320-330, 345-346, 358-360 l'identifica – o al menys una part d'ella – plenament amb les característiques de les societats pirinenques.

5. Sobre la problemàtica de la interpretació geogràfico-històrica de les societats pirinenques cf. MÉTALLIÉ, 2001: 15-26. Sobre les relacions de la geografia amb les ciències socials, ROVIC, 2004: 581-590.

Pau Vila⁶ la identifica pel seu tipus de poblament amb els Pirineus. Per Pierre Vilar forma part de la Catalunya muntanyenca, on “les petites unitats feudals nascudes de la Marca Hispànica foren creacions d’alta muntanya”; un “estat pirinenc” que pogué tenir durant el conjunt de l’Edat mitjana un desenvolupament radiant. És aquest ‘Pirineus centre d’irradiació’ amb la seva “solidesa d’un poblament molt antic i de ‘cultures pirinenques’ molts resistents... que serà bastió i refugi per a poblacions més antigues”⁷.

Aquesta característica de ‘muntanya-refugi’, entre d’altres, serà per Pierre Bonnassie la que causarà la diferència primordial entre la Catalunya Vella i la Catalunya dels Pirineus: els nuclis de poblaments antics que gaudiran d’una permanència mil·lenària⁸. La Vall de Ribes estarà, amb el seu extrem tancament⁹, al centre de tot aquest procés.

La Vall de Ribes en el conjunt de les comunitats pirinenques

La Vall de Ribes¹⁰ es troba inclosa geogràficament a la vora sud dels Pirineus axials, en una zona de contacte amb els pre-Pirineus. Formada per la confluència de tres rius i així de tres valls principals⁸, representa una sortida natural cap al sud per a la cicatriu pirinenca. La gran varietat de climes locals, la seva gran riquesa de flora, les seqüències de zones de prats humits, camps i boscos, aquests últims com a amortiguadors entre diferents sistemes agrícoles, així com la seva riquesa en aigües determinarà alguna de les característiques de la seva economia i societat.

Tant des de punts de vista dels seus orígens com des de la seva construcció territorial, política i social, ens sembla evident la seva plena integració en la zona d’altres valls dels Pirineus axials. Per a definir aquesta plena integració, és l’estudi dels orígens del seu habitat que ens interessa en primer lloc.¹¹

6. VILA, 1935: IX. Visió de conjunt, p.38.

7. VILAR, 1964, 1985³, I: 169 i ss.; 253 i ss.;

8. BONNASSIE, 1979: 65-70.

9. que romandrà fins a la construcció del camí real, al final del segle XVIII, cfr. AGHP, Fons del Coregiment/Municipal, sèrie ‘Cadastrè’, 1795-1804, Sg: 11D 126.

10. La vall actualment es compon de dues parts—Vall de Toses i Vall de Ribes . A l’època medieval i moderna formaven l’entitat jurídic-administrativa únicament les 8 comunitats de la Vall de Ribes estricta(uns 200 km²): Ribes, Planoles, Campelles, Bruguera, Pardines, Queralbs, Fustanyà i Ventolà .L’objecte de la nostra recerca es limita a aquesta entitat, deixant a fora, de moment, les comunitats que integraven la Baronia de Toses.

11. L’estudi de l’habitat i del poblament en els Pirineus i en zones properes a la serralada formen part de moltes de les recerques dels últims anys, tant en territoris espanyols com francesos. Heretats en part dels geògrafs, aquests estudis engloben tant la seva formació, la seva tipologia com la manera que s’adapta al territori i com organitza l’espai econòmic (CURSENTE, 2004: 15-29).

D'aquest origen podem tenir referències en els primers esments dels pobles de la vall que són –en la majoria dels casos– les consagracions i donacions de les esglésies, i alguns que d'altres documents privats. Segons aquests documents, molts dels pobles de la vall són anteriors a l'any Mil –Ribes 900¹², Queralbs 978, Fustanyà anterior a 978, Pardines 988, Ventolà finals del segle X¹³– igual que d'altres pobles de la veïna Vall de Toses.¹⁴ Consagrades al final dels segle X, són construccions anteriors i demostren ben segurament la preexistència d'uns nuclis de poblament: és el conjunt dels habitants que, després d'haver aixecat la seva casa i roturat¹⁵ la terra necessària per a la seva explotació, construeix l'església i demana el bisbe de consagrar-la. La Vall pertany eclesiàsticament al bisbat d'Urgell que ofereix en els Pirineus una malla única de poblament mil·lenari.

D'aquesta manera, almenys la part septentrional de la vall participa de les mateixes característiques de l'alta Cerdanya pel que fa a la gènesi del seu poblament concentrat en nuclis petits, gairebé de la mateixa extensió¹⁶. També forma part de la mateixa entitat juridico-política, el comtat de Cerdanya, que més tard, al començament del segle XII, passarà a la casa de Barcelona¹⁷ i d'aquesta manera participarà en la formació del nucli dels futurs comtats catalans.¹⁸

Aquest poblament es caracteritza per la seva resistència i invulnerabilitat durant els deu segles des de la seva formació i encara avui guarda la seva sòlida estructura: els pobles avui existents –que a vegades porten noms pre-indoeuropeus com Queralbs¹⁹, pre-romans com Núria i Dòrria; o romans com Fustanyà i Nevà, i on també trobem topònims germànics com el mateix Freser²⁰– són els mateixos de què teníem notícia al segle X.²¹ Alguns nuclis agrupats formats als

12. La data de 900 és de CAPDEVILA VENTÓS, Francisco: *Respuesta al interrogatorio de Francisco de Zamora*; manuscrit n° 2436 de la Biblioteca de Palacio Real, Madrid; però també existeix una datació de 1035, que a nosaltres ens semblaria excessivament tardana.

13. Utilitzem les dades publicades per BARAUT, 1978: 53-54, 71, 101, 134, 177 i MARTÍ SANJAUME, 1926: 112, 126, 165; ORDEIG i MATA, vol.I/1.p.1-14, doc. 25, vol.I/2. doc.97, vol. II/1 p.XX, XXIII,45,136, doc. 181, vol. III/1. p. 208-209. Tots aquests pobles: Ribes, Queralbs, Fustanyà, Pardines i Campelles haurien existit com a parròquies segons el "Capbreu dels censos i altres drets ..." de Sta. Maria de la Seu d'Urgell, equivocadament datat a 839, i que segurament ens avançarà la data al voltant del 900 (BARAUT, 1978: apèndix núm. 3). Segons l'anàlisi que fa d'aquest document Manuel RIU, *Hipòtesi...s.d.n.l.*, la vall de Ribes "estaria entre aquelles 7 unitats indígenes de la Cerdanya que tindrien els grups tribals o gentilicis de pagesos com al seu hàbitat natural en un sentit més ètnic, cultural i administratiu que no pas geogràfic"; citat pel SALRACH, 1983: 78-79.

14. Dòrria * 903, Nevà *, Planès* 1018- 1046 . Els noms amb asterisc marquen els pobles de la veïna Vall de Toses.

15. Aquestes artigades coincideixen amb la fase del major apogeu de les roturacions descrita per SALRACH, 1990: 133-151.

16. BERTHE, 2000a: 179-194.

17. ALART, 1874: 8-30.

18. Començarà a ser administrada per la Cúria comtal en temps de Ramon Berenguer IV (Bisson, 1984: 185).

19. BONNASSIE, vol.I 1979: 70.

20. COROMINES, 1965, I: 61, 195-219, 221,234 i COROMINES, 1972: passim.

21. BERTHE, 2000b: 245-259.

segles XI i XII enriqueixen a més a més aquesta xarxa, com Serrat i Batet, avui integrats a municipis veïns. Alguns “veïnats” o grups de cases, que majoritàriament són els resultats de la gran fase de rompuda dels segles XII i XIII, empresa col·lectiva que sortiria del creixement o bé de la dispersió originada de les antigues comunitats, ens explicaria el nom d'aquests nuclis²² als Pirineus²³. Les explotacions individuals –masos/capmasos– serien resultats, en bona part, de les artigades –colonitzacions– del segle XVII.²⁴ Els únics centres de vida humana que han desaparegut durant els segles han estat sempre part d'aquest contingent de cases/masies aïllades de nova creació.²⁵ Aquesta gran fixació de l'hàbitat, abans considerat com a arcaic, demostra la validesa del sistema.

Aquests pobles tots tenen algunes característiques comunes²⁶, com: [i] la localització de l'església fora del nucli originari ocupat per les cases, en terra comuna –Pardines, Bruguera, Queralbs, Toses²⁷, Serrat, Planès *, Dòrria *, Fustanyà– o enganxada a una casa senyalant que el seu servidor era originari d'aquella com a Batet; [ii] varies d'elles estan construïdes amb nàrtex o entrada en forma de ‘loggia’ que representava el lloc de reunió del consell de la comunitat: l'edifici, malgrat d'estar en un terreny neutre fora del nucli, constituïa el centre i la cohesió de la vida comunitària: la seva decoració ens ensenya quanta importància tenia en la consciència dels habitants.²⁸

Dels castells [iii] que probablement van intervenir a la formació de l'hàbitat a la vall només trobem el de Ribes de Freser,²⁹ a la capital de la vall. Els altres eren torres “paràsits” com la de Queralbs o campanars fortificats del segle XIV, com a Pardines. A vegades es poden distingir les cases més importants [iv] del poble com a centre –a Batet i a Serrat; mentre que d'altres pobles–. Campelles o Bruguera –són el conglomerat d' unes illes– explotacions de mides semblants.

Altres vegades es desdibuixa un antic centre de poblament [v] (Pardines), possiblement l' originari de l'època de la formació de la comunitat, amb les cases enganxades les unes amb les altres, totalment omplint el centre de la població, mentre que les grans cases, ampliacions on funciona el sistema casaler, són pro-

22. “*Llibre de cosas*” ... de la família Perpinyà; 1702; f. 11r i v; Arxiu de la Família Perpinyà; transcripció d' Enrica Casanelles, Arxiu Municipal de Pardines.

23. HIGOUNET, 1988: 11-33.

24. “*Llibre de deliberacions de consell y altres coses de la Vila y Vall de Ribes, comensant lo any 1616*”; 2v, 13v, 57v, 58; custodiat a l'Arxiu de la Família Montagut; Fons Capdevila.

25. Com per exemple la llista actual de 105 masies deshabitades (GUALLART; SERRA; SOLÀ: 2000: 64).

26. Aquesta breu ressenya de tres característics és només una primera aproximació al temari d'un anàlisi de la graella presentada per CURSENTE; BERTHE, 2000: 171-178.

27. Els noms amb asterisc marquen els pobles de la veïna Vall de Toses.

28. VIGUÉ, 1985: 85-87, 173-206, 421-445; CAMPS; PAGÈS, 2002.

29. Quant a l'estructura de l'hàbitat de Ribes, centre i capital de la vall, és molt difícil de definir-lo, tant reduït és l'espai i tants canvis ha sofert aquest poble durant els segles medievals i moderns.

bablement posteriors i es situen a fora d'aquest nucli, amb espais intercalats entre aquestes mateixes.

A Querolbs l'espai habitat està format per tres carrers principals, un sota l'altre, aprofitant al màxim el terreny estret i poc pendent que deixa lliure la muntanya. Entre les cases hi quedava poc espai per a la flexibilitat del sistema.

En tots els pobles l'estructura dels edificis és en forma de [vi] illes construïdes segons la possible importància de la casa. Els carrers abracen i onegen entre les cases com a cintes.³⁰

La Vall de Ribes d'aquesta manera participa en la unitat d'una 'cultura pirinenca'³¹ de la qual existeixen diferents elements definitoris. Una forma de subsistència d'economia de muntanya agro-pastoral s'entrellaçava amb les unitats bàsiques de l'estructura social, com el sistema familiar 'cases' i les comunitats rurals. Aquestes unitats, tant la casa com la comunitat, posseeixen i signifiquen no només valors materials sinó rituals, com les creences, i socials, com la participació en la vida i organització de la comunitat i la participació en la gestió i fruïció³² dels recursos naturals.³³

Els criteris d'ordenació de l'espai d'aquestes comunitats ens mostren la complexitat del sistema: la coexistència de béns comuns amb béns particulars de les cases, en proporcions variables segons la conjuntura demogràfica i l'equilibri creat amb els recursos naturals explicarà la existència de disciplines col·lectives i de servituds recíproques. La gestió dels recursos naturals i la seva organització, igual que l'exercici del poder local, engloba/ amaga una sèrie de jerarquies socials, l'origen de les quals es troba en l'estructura familiar i en les característiques relacions d'aliances i de parentiu de les societats de muntanya.³⁴

Tot ens recorda la muntanya. L'anivellament biològic entre diverses zones del Pirineus: entre les zones mediterrània, la intermèdia amb les últimes grans viles com Olot, Ripoll o Sant Joan, i la zona axial amb Andorra; la Vall de Ribes amb la Cerdanya es troba a la franja on apareixen els caràcters vertaderament pirinencs. Les activitats econòmiques verticalment organitzades es calquen sobre aquesta estructuració geogràfica que igualment es manifesta en l'organització de l'hàbitat: a baix el poble, a mig altura els cortals i els orris, finalment els cims. L'organització social també s'emmiralla en aquesta verticalitat: al dualisme territorial representat per la dicotomia col·lectiu – particular i al dualisme social encarnat en les unitats domèstiques i la comunitat local hi hem d'afegir un dels elements més característics dels Pirineus: l'existència i el funcionament de les

30. CURSENTE, 2000: 157-169.

31. VIOLANT SIMORRA, 1949, 2003⁵.

32. COMAS D'ARGEMIR, 1995: 333-344.

33. En aquest article només tractem alguns aspectes de la vida comunitària. Per altres aspectes, MIKES, 2003a i 2005.

34. ASSIER-ANDRIEU, 1986: 351-360.

diferents identitats supralocals. La interacció d'aquesta pluralitat d'elements donarà lloc a una construcció orgànica de quatre nivells simbolitzada per la *casa* com a element estructurant al voltant del qual gira el sistema, la *comunitat local*, el *quart* com a entitat 'inter-villageoise' i la *vall* com a nivell supralocal.³⁵

La formació de les comunitats i solidaritats comunitàries de la Vall de Ribes

Aquesta formació és el resultat de les relacions tant exteriors com interiors de la vall. Primer examinarem les seves relacions exteriors, la seva integració en les estructures polítiques de les instàncies superiors.

Part del domini franc primer, més tard peça integrant³⁶ del Comtat de Cerdanya i així posteriorment del Comtat de Barcelona, entre 1276 i 1344 s'incorpora al regne de Mallorca, franja estreta entre els dos regnes poderosos de França i de la Corona d'Aragó.

El territori es mantindrà sota jurisdicció reial fins a la seva venda per meitats: el 1210 a la família Ribes³⁷ i al final del segle XIV a la dels barons de Mataplana i Pinòs. En aquests moments³⁸ la vall ja constitueix una vegueria, una circumscripció territorial bàsica per a l'administració de la jurisdicció ordinària.³⁹

A començaments del segle XV es redimeix del poder senyorial i busca la protecció de la jurisdicció reial. Són anys de desastres naturals: diferents terratrèmols fan minvar la seva població.⁴⁰

A mitjans del segle XV rep la confirmació dels seus privilegis més completa de la seva història(1458)⁴¹. Poc li durarà el seu gaudi pacífic: el seu territori quedarà cedit a França entre 1463 i 1493, arran de la guerra civil catalana del temps de Joan II. Caldrà obtenir el reconeixement i la confirmació dels monarques francesos per tal de revalidar la seva vigència.⁴² Ferran II aixecarà la hipoteca i la vall tornarà a formar part de Catalunya⁴³.

35. Per a la primera aproximació de les estructures socials de la vall, MIKES, 2003: 567-578.

36. Els mapes elaborats per Bolòs i Hurtado ens informen de la diversitat de les seves relacions econòmiques, polítiques i eclesiàstiques (BOLÒS MASCLANS; HURTADO, 1984: fulls 10-1,10-2,10-3).

37. MARTÍ SANJAUME, 1926: 197-198.

38. SABATÉ CURULL, 1997: 489, 491, 493 i 495.

39. Tanmateix més endavant el compartiment i el repartiment de la justícia ordinària del rei reconeixrà la vall com una sots-vegueria depenent de la vegueria de Puigcerdà (PEGUERA, 1701, 1998^b); malgrat que les fons locals, en general, mantenen l'ús del terme de "veguer".

40. FONSERÉ; IGLÉSIES, 1971: 111,163-165.

41. VALLS i TAVERNER, 1992: 578-592.

42. "Capítols concordats entre'ls homes de la vall de Ribes i en Jofre Masecre, comisari del rei Lluís XI de França"; 1 de juny de 1463; VALLS i TAVERNER, 1992, 608-610

43. MESTRE, 1992: veus "tractat de Baiona" (1462) i "tractat de Barcelona" (1493), i FERRER MALLOL, 1999: 32.

Els segles XVI i XVII seran testimonis de diverses tensions socials, polítiques i militars però significaran alhora la renovació i el manteniment dels privilegis i de les institucions així com la participació de la vall en la política del país: en les Corts generals assistirà el seu síndic com a membre del braç reial.⁴⁴

El segle XVIII presentarà atributs diferents: els de la integració forçosa a una monarquia absoluta imposada per una nova dinastia contrària a mantenir l'autonomia de les comunitats locals o comarcals que s'estimava incompatible amb l'absolutisme. Tot i així serà època de creixement demogràfic i econòmic.

Els orígens

El primer esment dels habitants d'aquest territori –un grapat de famílies– es troba a les actes de consagració d'esglésies. La petició adreçada al bisbe de consagrar la seva església per part d'aquest col·lectiu ja significa una certa consciència de grup. Són aquelles comunitats de muntanya⁴⁵ on Pierre Bonnassie suposa trobar fortes pràctiques de la vida col·lectiva i on la propietat indivisa de l'església pot ser la primera forma de la possessió comunitària.⁴⁶ Aquesta organització parroquial esdevindrà amb el temps un marc civil i administratiu, de manera que el terme parroquial, igual que a d'altres indrets del Pirineus, s'anirà consolidant com un àmbit d'enquadrament alhora religiós i civil i per tant com a marc comunal de la solidaritat veïnal⁴⁷, fins a esdevenir, parròquia i comú, dues organitzacions unides de forma indissoluble.⁴⁸ Estem davant de la gestació de la instància més reduïda en l'organització de la comunitat.

Els homes de la Vall Pedrera- antic nom de la nostra vall- rebrien la seva primera carta de franquesa en 1087 de mà de Guillem-Ramon, comte de Cerdanya, que els eximiria de l'obligació de pagar lleuda al mercat de Ripoll, a canvi d'haver donat en alou al cenobi d'aquella vila les set valls de Núria com a pastures, mantenint emperò els drets anteriors de forestatge dels habitants.⁴⁹ Aquesta permuta segurament es pot considerar com un estadi en l'aliança entre el comte i les comunitats de la vall. L'autoritat directe del comte hauria posat teòricament aquestes a l'aixopluc de les amenaces senyorials.

44. SALES, 1989: 67 i 256; SITJAR, 2001: 797.

45. BONNASSIE; GUICHARD, 1984: 79 i ss. Al contrari, Salrach subratlla la importància del poder comtal en la construcció de les esglésies i també dels castells (SALRACH, 2004: 52 i ss).

46. L'aspecte que FONT RIUS, 1985²: 723-734 resalta també amb més preponderància d'aquest primer poblament és la de continuïtat i persistència.

47. BUSQUETA, 1999: 15-18.

48. Per a Andorra, veieu fins i tot la màxima importància del mot "parròquia" (BOLÓS MASCLANS, 1995: 221-233).

49. MARTÍ SANJAUME, 1926: 156.

La feudalització

Els segles XI i XII són època de feudalització: coexisteixen béns reials amb bens feudals: el domini reial de la vall, gestionat per Ramon de Ribes, es distingeix clarament de les fortificacions i dels drets dominicals infeudats a Galcerán de Sales, vassall del rei. La tensió entre aquests dos tipus de domini (reial i feudal) estarà present durant tot aquest període. Els habitants d'alguns pobles de la vall van portar queixes, entre 1162 i 1170, al rei contra Ramon de Ribes: són exposades individualment, però els apòstrofs són col·lectius. Semblen portar la veu dels seus⁵⁰. Passada una generació més o menys, els jurats⁵¹ de la vall, entre els anys 1205-1210, portant la veu de la comunitat, actuant en nom de la comunitat, informaran el rei de les ara ja repetides queixes⁵². Encara no estem segurs si estem davant d'un 'conjuratio' fonamentada en un jurament mutu o d'un 'sindicat' per a defensar un interès concret.⁵³ El rei Pere el Catòlic el 1210 finalment ven i dóna en feu el castell, la meitat de la jurisdicció, dels drets dels censos i dels emoluments en la vall a Ramon de Ribes, originant un conflicte multiseccular.⁵⁴

L'expressió "homes de la vall", "a tots i a cadascun dels homes de les parròquies..."⁵⁵ en els documents ens revela una certa consciència de cohesió del grup dels habitants: el grup veïnal es presenta conjuntat com una entitat corporativa – i els titulars dels poders públics els tracten com a representants d'una persona col·lectiva⁵⁶. En aquest segles XII i XIII les comunitats pirinenques se'ns revelen en tota la seva originalitat: tot regulant l'ús dels recursos naturals, fixant els límits dels seus termes, les seves representacions informals esdevenen formals. Aquest desig de les comunitats de ser reconegudes com a cossos polítics se'ns demostrarà com una de les característiques més importants d'aquesta època de canvis.⁵⁷

Al començament del segle XIV "ad magnas supplicationes et instantias consulum et universitatis hominum castri et vallis de Rippis" marca una nova fase de la institucionalització.⁵⁸

50. Encara que Bisson no els tracta com una col·lectivitat i menys com una comunitat (Bisson, 2003: 36-37 i ss).

51. Els jurats, a la vall, eren els membres dels consells de les universitats.

52. Ara dels homes de Serrat (Bisson, 1984: 243).

53. OURLIAC, 1984: 20. Per l'autor, una de les diferències entre la regió a l'oest de Tolosa i a l'est és la força i les competències des les comunitats.

54. MARTÍ SANJAUME, 1926, data la venda de les rendes entre els anys 1200-1213; CAPDEVILA I VENTÓS, FRANCISCO (1789): *Respuesta al interrogatorio de Francisco de Zamora*; manuscrit n° 2436 de la Biblioteca del Palacio Real, Madrid, respuestas n°73-74, 1789: 197, dóna la data de 1210.

55. "...ex parte hominum vallis de Rippis"(1252), "...universi et singulis hominibus parrochiarum de Querals..."(1273), "...ex parte universorum hominum..."(1277); dins VALLS TAVERNÉ, 1992: 550-552.

56. FONT RUIJ, 1991: 527-528.

57. VIADER, 2001: 234-239 i ss.

58. En 1306 (VALLS TAVERNÉ, 1992: 556).

Institucionalització i els seus diferents ritmes

A partir de mitjans de segle, la vall i alguns dels seus llocs ja compten amb cònsols i prohoms⁵⁹. Som testimonis de com es produeix institucionalment el procés de reducció d'allò que abans era una representació inorgànica i més àmplia de la comunitat d'habitants⁶⁰: la vall rep els capítols que creen una Consell general per a tota la vall.⁶¹

En lloc de tenir a tots els membres de la comunitat com a membres del consell –caps de casa o persones elegides pel grup familiar– ara serà un grup restringit i elegit que ocuparà el lloc del primer.

A la vall en aquest aspecte trobem alguns contrastes en les evolucions particulars – i ens en pot servir com a testimoni el “Capbreu de la Vall de Ribes”⁶². En efecte, ja havíem senyalat abans el desenvolupament dels diferents ritmes: mentre que a la part meridional de la vall (Campelles i Bruguera) no trobem tants senyals de l'administració i funcionament municipal – que serien mostres de desenvolupament d'autogovern i de les solidaritats comunitàries, sabem que a la part septentrional (Queralls, Pardines, Ribes) ja en comptaven amb un nivell i d'activitats sorprenents. Són aquests últims que formen part d'aquella primera xarxa de pobles prefeudals del segle IX-X.

Queralls significava el centre de la vall fins a finals de segle XIV, amb dret de mercat i fira (concessió de 1326) i amb notaria pública, ja en funcionament a mitjans del segle XIII (a partir com a mínim, de 1255)⁶³

Altres comunitats del nord com Pardines tenien un status més independent basat tant en els drets de pasturatge com en diferents privilegis i en la seva immediata proximitat de les vies de transhumància transitades entre l'Empordà, Camprodon i la Cerdanya.

Ribes esdevindrà “capital” de la vall al final del segle XIII (la notaria s'hi trasllada a mitjans del segle XIV): no podem no pensar, a més a més de la seva situació central estratègica, en la seva proximitat al camí de la Cerdanya. Puigcerdà, fundada al final del segle XII i amb un vertiginós creixement en el segle XIII⁶⁴ devia exercir igualment una influència definidora. El “Capbreu” reial de 1283-84

59. “pro parte vestri consulum et proborum hominum locorum...et vallis de Rippis”; 1363, VALLS TAVERNER, 1992, 565,568. Queralls rep la concessió reial del privilegi d'elegir els cònsols i els consellers en 1377, però el mateix privilegi reconeix la seva “...usança de gran tem aença...” (MARQUÉS, 1985: 48-49).

60. Sobre la transició entre la comunitat de fet i la comunitat de dret vegeu el clàssic estudi de LEFEBVRE, 1963: 138 i ss. Encara que Bennassar ens avisa de la no validesa dels aspectes descrits per Lefebvre a la Vallée de Campan, a nosaltres ens sobten les semblances (BENASSAR, 1974: 218-219).

61. 8 de maig de 1379. Dono les gràcies a Miquel Sitjar per a aquesta informació.

62. Original custodiat al ADPO; editat primer per ALART, 1881: 39-48 (només alguns fragments del document) i per RASICO, 1989-1990: 160-201. RIU RIU, 1995: 213-214 l'analitza des de punts de vista de la cultura material i de l'economia de la vall.

63. MARQUÉS, 1985: 36.

testifica la diferència: només capbreven els pobles de la part septentrional, Ribes al centre i els nuclis de la 'ribera de Ribes'.⁶⁵ Però de tots aquests pobles es denota el tractament de Pardines com a comunitat diferent.

Totes aquestes diferències en els ritmes de formació de les comunitats i en els diversos nivells de cohesió ens fan pensar la mateixa realitat descrita en el Pallars⁶⁶: la zona axial(septentrional) de la vall és aquella on s'observen més les manifestacions de les solidaritats pageses⁶⁷ i que compta abans amb una representació política estable mentre que la part més propera a la zona preaxial es manté més temps sota control i domini dels grans monestirs establerts a la sortida de les valls pirinenques.⁶⁸

Algunes dècades més tard, aquest règim municipal rudimentari⁶⁹ també servirà per a portar a terme la redempció de la vall del domini senyorial⁷⁰ i per representar la seva comunitat tant davant del poder senyorial com del reial. Aquesta redempció es realitzarà amb la fórmula jurídica del 'carreratge', derivació del concepte de veïnatge⁷¹. L'associació d'un municipi més petit –generalment llocs de ruralia – que buscava el suport d'una vila o ciutat reial gran per tal de beneficiar-se dels privilegis d'aquesta última i esdevenir-ne 'membre orgànic' (carrer)⁷²: la Vall de Ribes esdevé carrer de Barcelona i d'aquesta manera jurisdiccionalment 'torna a la corona'⁷³. Aquests pactes bilaterals entre la Vall i Barcelona com a ciutat reial, impulsats per la corona, debilitaven el poder nobiliari i en general, eren onerosos per Barcelona i beneficiosos per als llocs-carrers, que podien exigir garanties per les quals una nova alienació duta a terme per la corona comportaria la pèrdua per al rei de la jurisdicció i de les regalies sobre el lloc.⁷⁴ Aquest primer pas en el procés de redempció⁷⁵ del domini senyorial es pot considerar una etapa important en la consolidació de la unitat i de la identitat de la vall, però, al mateix temps, amb

64. DENJEAN, 2004: 131-145.

65. L'anàlisi de les rendes reflectides en aquest Capbreu formarà part de l'objectiu d'un altre estudi.

66. Encara que parlant de comunitats de vall i no de diferents comunitats en la mateixa vall (BRINGUÉ PORTELLA, 1998).

67. Sobre aquest tema ens ha estat molt enriquidor la lectura de l'article de SALRACH, 1998.

68. El més significatiu és l'absència de Campelles i de Bruguera, els dos llocs situats a la part meridional de la vall que capbreven: el primer al monestir de St. Joan de les Abadesses i al de Ripoll, el segon. Planoles i Ventolà tampoc capbreven: el primer s'integrarà a la comunitat de la vall a mitjans segle XV.

69. FONT RIES, 1991: 538-570.

70. Les rendes igual que la jurisdicció van ser venudes a Pere Galceran de Pinós el 1381 per 11.000 florins. Cfr. "Informació i llevament fet per lo Mestre Racional de la Cort del senyor Rey...", dins ALARI, 1876: 59.

71. FERRO, 1987: 149-152.

72. FERRO, 1987: 178-180.

73. "En lo present Libre aparen kalendats les 'actes' tant de privilegis com altrament que al present se troben en lo arxiu y caja del consolat del lloc y parrochia ...de Caralps..."; 1571, 6r (lletra E); ADU, Arxius parroquials.

74. FERRER MALLOL, 1999: 3-19 i 20-33.

75. SFIJAR SIERRA, 2001: 103-110.

l'enfortiment de la comunitat de la vall s'afavoria la consolidació territorial de la monarquia, igual que l'expansió de la seva jurisdicció⁷⁶.

Totes aquestes mesures podrien ser concebudes com a especials i formarien part inherent del tractament de la vall com a frontera del reialme. Aquest interès de la monarquia, perceptible des de finals del segle XIV⁷⁷ també pot semblar com una part del mecanisme de segellar la subordinació jurídica d'un poder local anteriorment sotmès a poders senyorials – i no ens és fàcil de detectar la diferència de grau d'autonomia o de subordinació de la vall en cada una d'aquestes relacions.⁷⁸

També hem de constatar que des de mitjans del segle XIII els privilegis estan adreçats al conjunt de la vall, mentre que anteriorment no eren excepcionals els concedits individualment a certes comunitats locals pastorals.⁷⁹

Però els privilegis més amplis en aquest sentit seran demanats i confirmats en 1458, en plena guerra civil catalana.⁸⁰

La construcció territorial i política de la vall

Els primers 29 capítols del privilegi de 1458⁸¹ fan referència a la construcció política de la vall després de la compra de la vegueria i batllia per part del consell dels prohoms. Ja es dibuixa la constitució dels diferents nivells de la identitat comunitària: el territori i els habitants de la vall es divideixen en quatre quarts: el de Ribes, el de Pardines –aquests dos amb només una comunitat aglutinant– el de Querallbs, amb Serrat i Fustanyà com a parts inherents, i finalment les 'quatre parròquies d'avall'⁸², Campelles, Bruguera, Ventolà i Planoles, aquesta última, que s'incorpora definitivament a la vall en aquests moments.

El veguer i batlle de la vall serà elegit pel rei, de la qüerna presentada pels quatre quarts, d'entre els habitants de la vall. A les parròquies el consell i cònsols elegeixen el batlle local; els cònsols i els jurats dels consells s'elegeixen segons el costum. Aquestes eleccions es realitzen de diferents maneres, la insaculació és una pràctica utilitzada en algunes universitats de la vall des de mitjans del segle XVI.⁸³

76. Per als processos anteriors i circumstàncies econòmiques, veure FERRER MALLOL, 1970-1971.

77. Pensem al mateix tractament de la Val d'Aran descrita per SANLLEHY SABÍ, 1995, I: 10 i ss. Donem les gràcies a la autora d'autoritzar-nos i facilitar-nos la lectura del manuscrit.

78. VIADER, 2001: 244 i ss.

79. Cfr. els diplomataris editats per ALART, VALLS TAVERNER i MARTÍ SANJAUME.

80. En aquest punt hem de fer referència al semblant procés de formació de les institucions de les Valls d'Àneu com a entitat juridico-administrativa (PADILLA, 1999: 21 i ss).

81. VALLS TAVERNER, 1992: 578-592.

82. Les que vam trobar a faltar del Capbreu del 1283-84.

83. Querallbs rep el privilegi d'insaculació l'any 1585 (MARQUÉS, 1985: 40). Altres llocs i viles properes reben el privilegi: Puigcerdà el 1500, Sant Joan de les Abadesses el 1630, la Seu d'Urgell el 1516... (TORRAS RIBÉ, 1983: 105. Cfr. igualment FONT RIUS, 1961: 569-610).

Així a finals del segle XV la vall ja se'ns presenta en l'estructura clàssica de tres nivells.

La vall

Representa el nivell més alt, el més 'cap a fora' entre les solidaritats comunitàries. El "Consell general dels cònsols i jurats de la Vila i Vall" és l'òrgan de la unió real de totes les universitats, convocat per cònsul en cap de la vila de Ribes. El formen els cònsols i els jurats. Sent capital de la vall, i centre del seu quart (entitats supralocals) però al mateix temps comunitat d'habitants, la seva vida i activitats són d'una complexitat sorprenent. Les seves funcions són les de coordinar els comuns de la vall i decidir sobre temes que afectin totes les comunitats.

L'economia agro-pastoral és fonamental en una alta vall pirinenca, però en el 'Llibre de deliberacions'⁸⁴ de la Vila i Vall de Ribes gairebé no se'n parla. En aquesta instància, són les relacions externes qui tenen la màxima importància. Reflecteixen fidelment la diferència entre els Pirineus occidentals, on en el segle XVII regna la calma: aquí els temes més freqüents són els de guerra i les Corts generals convocades per aquesta finalitat. La vall aporta moltes vegades contingents a l'exèrcit castellà, entre 1644 i 1646 aproven subsidis i taxes contra Felip IV de Castella. Tropes castellanessos atravessen la vall el 1653-54. El 1659 esdevé part de la nova frontera amb França. El 1689 demanen la seva annexió a França; al mateix estiu el duc de Noailles ocupa part de la vall i destrueix l'altra.

Altres temes que afecten tota la vall representen la resta del llibre⁸⁵, com la construcció i manteniment dels camins, les mines, les fargues. Les dificultats econòmiques estan representades més aviat per la pèrdua en una instància, el 1632, del plet de la lleuda, privilegi que tenien des dels primers segles medievals. Les dificultats d'abastament del blat eren considerables i malgrat diversos privilegis no podien aconseguir el "blat sobrer" de la Cerdanya. Llistes i resultats d'insaculacions, llista de privilegis⁸⁶, de pesos i mesures, són els temes econòmics més freqüents. Les qüestions sobre la possessió de la terra només hi figura en forma d'unes ordenacions d'artigues de parcel·les properes a la vila i de servituds.⁸⁷ Però se'ns denota una societat en certa manera més burgesa que rural, sobretot a causa de les mines, fargues, l'artesania tèxtil i el gran nombre de traginers.

84. "Llibre de deliberacions de consell y altres coses de la Vila y Vall de Ribes, comensant lo any 1616"; custodiat a l'Arxiu de la Família Montagut; Fons Capdevila

85. DESPLAT, 1998: 38; SITJAR, (2000:84).

86. però sense especificar-los: el silenci és el seu millor guardià ...

87. MIKES, 2005: 105-107.

Els quarts

Representa l'organització supralocal intermèdia. En els últims moments de l'època medieval i tota l'època moderna no els trobem molt actius o molt presents. De fet, en la documentació han deixat menys rastre que la vall o les comunitats – això pot demostrar una major importància i activitat de la primera, deguda al seu paper en les relacions exteriors de la vall i, al mateix temps, la gran cohesió i força solidària de les comunitats locals pastorals de la muntanya.⁸⁸ De fet, dos dels quatre quarts de la vall són formats per un comú – naturalment amb els seus veïnats: són els quarts de Ribes i el de Pardines. El tercer és el de Queralbs amb el lloc de Fustanyà, els dos són les comunitats més antigues (preefudals) de la vall, i fins a mitjans del segle XIII centre d'aquella. L'únic quart en el sentit originari del terme que funciona com a unió intra-local de diverses comunitats és el de les “quatre parròquies d'avall”, a la part meridional: hem vist la seva formació molt posterior.⁸⁹ El que nosaltres denotem és la força imperant de les comunitats locals.

*Les comunitats d'habitants*⁹⁰

És el nivell de les solidaritats comunitàries més proper als habitants, més dinàmic, on es veuen amb més claredat les relacions entre cases i comunitat. Els cònsols i els jurats exerceixen les funcions representatives, directives i executives.

88. Anne Zink, parlant de les anàlisis de Nadine Vivier sobre el Briançonnais ens recorda que els 'escartons' de Vivier són agrupacions de comunitats locals que han repartit l'impost pagador entre elles i que aquests escartons també són institucions supralocals intermèdies (ZINK, 1998: 86-87).

89. Sanllehy descriu el cas de la Val d'Aran: aquesta entitat és un àmbit comunitari a part: els seus membres no podien decidir res de forma separada. Segons ella els terçons aranesos no eren només una agregació de comunitats sinó que eren comunitats definides territorialment i institucionalment a partir de la disgregació territorial i competencial de la vall (SANLLEHY SABI, 1995: 41 i ss).

90. BLOCH, 1931 estudia entre els primers la qüestió de les comunitats com a part integrant de la història econòmica. LEFEBVRE, 1963 és un dels primers que es dedica a la construcció de les comunitats de diversos nivells dels Pirineus. CHIVA, 1958: 15-18 es lamenta a causa de l'escassetat dels estudis sobre comunitats, acceptant la rellevància de les dels Pirineus (“fédérations de communautés villageoises”) des de punts de vista del poder local i la seva relació amb instàncies superiors. 40 anys més tard ell mateix questionarà la raó de ser d'aquestes recerques (CHIVA, 1992: 15-46). Per a l'estudi de les comunitats de muntanya, CHIVA; GOY, 1981 i 1985 donen una pauta de recerca interdisciplinària. Sanllehy i Bringué ens donen un bon resum (SANLLEHY SABI, 1996: 1 497 i BRINGUÉ PORTELLA, 1995: I-XXI i 315-563). ASSIER ANDRIEU, 1981 i 1986. FONT RIUS, 1973, s'ha interessat pels aspectes jurídics de la formació de les comunitats. Els volums consagrats als *Communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Âge aux Temps modernes* (1984) et *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne* (2001) han marcat les grans iniciatives del tema. Anne Zink s'interessa per les comunitats com a organitzacions econòmiques i juridico-polítiques (ZINK, 1997) i com a entitats que engloben / estan regides per les cases. (ZINK, 1993).

Per les últimes interpretacions, remetem el lector per a la recopilació dels diferents conceptes i 'adjectius' de la comunitat local/ villageoise/veinal /d'habitants i el seu procés historiogràfic a una bona i actual aproximació en MORSEL, 2003a i 2003b.

Una d'aquestes funcions és reunir el consell, primer general, ampli, de tots els caps de casa, que després amb el temps es transforma en consell de jurats i cònsols, cos reduït de representació comunitària.⁹¹ El senyor de totes aquestes comunitats és el rei – novament des de començament del segle XV, però no exerceix les prerrogatives de reglamentar. Les comunitats es regeixen per les normes que elles mateixes han posat. És aquesta potestat normativa i de jurisdicció que les fa especialment importants.

Els segles XVI i XVIII són l'edat d'or d'aquestes universitats de la vall, i aquesta plenitud s'allarga també al segle XVIII; malgrat ser aquesta època de canvis tant institucionals com de política general.

Bernard Derouet⁹² relaciona els períodes de fort creixement demogràfic amb els de la vertadera cristallització de les comunitats territorials, dels quals l'autor n'identifica dos: un als segles XII-XIII i, l'altra, més tard, als segles XV i XVI. Aixó és encara més rellevant en les comunitats de muntanya, on aquest creixement hagués pogut causar una situació de recursos limitats. Utilitzant el mateix criteri, veuríem una certa correspondència: el segle XIII és una època de desenvolupament en la concreció d'organismes de la vall com a persona moral – presència de jurats, auto-defensa contra els senyors, la notaria a Queraltbs ... El segle XVI i començament del XVII a més a més, coincideix amb una onada de creació d'artigues que indiquen un increment de la població – i una major necessitat i dificultat de gestionar⁹³. Els segles XVII–XVIII són caracteritzats per la 'maduresa jurídica' d'aquests pobles com a comunitats, que a partir de la "Concordia feta i firmada entre la Batllia General del Principat i ... els Cònsols de la Universitat i de la Vall de Ribes"⁹⁴ de 1702, seran senyors eminents i directes, amb ple domini i propietat de "totas las terras comunas, hermas, boscosas y vacants". A partir d'ara els comuns de la vall en els seus diversos nivells d'organització es comporten com a senyors directes.

Aquest sistema d'autogovern s'estroneja amb la Nova Planta de Felip V. La nova estructura centralitzadora del poder territorial dels corregiments aboleix qualsevol obstacle a la difusió del poder reial; emperò l'efecte de les noves disposicions es nota més a nivell de la Vall: és l'abolició del privilegi d'estrangeria⁹⁵, l'equivalent en un sistema de muntanyes al principi de veïnatge.

En canvi, les comunitats de la muntanya estan més allunyades i són més fortes, amb costums comunitaris més arrelats.⁹⁶ En el present estadi de recerca són les comunitats de Queraltbs i de Pardines de què disposem més material: per a la

91. LE LÉFÈVRE, 1963: 138 i ss.

92. DEROUET, 1995: 645 i ss.

93. Cfr. "Llibre de deliberacions de consell y altres coses de la Vila y Vall de Ribes, comensant lo any 1616"; custodiat a l'Arxiu de la Família Montagut; Fons Capdevila; disposicions sobre les artigues, 2v 13v, 57v, 58 ss.

94. 14 de juliol de 1702; Arxiu Històric Comarcal de Ripoll; Sign. B. Capsa IX.

95. FERRO, 1987: 319-322.

96. Les comunitats de muntanya amb més pes pastoral i per aixó amb força consuetudinària més important continuen tenint, en ocasions, quan es tractava de la gestió dels comunals, reunions del consell res-

primera sobre els segles medievals i l'època contemporània, per a la segona sobre els segles moderns i contemporanis.

*Les cases*⁹⁷

Pardines⁹⁸ està ja present en aquella primera xarxa de pobles prefeudals, que vers 1160 veiem participar en les queixes dirigides al rei contra Ramon de Ribes que gestionava el domini reial i tenia poders judicials a la vall. 100 anys més tard, el 1283 era el nucli més densament habitat de la vall: 44 cases enfront de les 25 de Ribes i 25 de Queralbs, els dos centres més importants. Als segles següents aquest nombre minvarà fins al començament del segle XVIII: 37 el 1378, 31 el 1497, 20 el 1553. El 1708 són 60, el 1750 són 74⁹⁹ amb 239 habitants i el 1787 la xifra d'aquests últims és de 256.¹⁰⁰

Aquestes cases¹⁰¹, com a unitats territorials, materials, humanes i simbòliques amb béns materials i immaterials, les considerem peces integrants de les comunitats de muntanya dels Pirineus, peces que funcionen com a clau en l'engranatge, que estructurin¹⁰² aquesta "société à maisons"¹⁰³. L'estructura abans dibuixada de quatre nivells – vall -quarts- comunitat– casa - d'aquesta 'societat casalera' representa una màxima flexibilitat i adaptació on l'important no és, segons el nostre entendre, la primacia de les valls o de les comunitats sinó la realització gradual de l'encaixament complex de les estructures.

tringit dels caps de casa més importants o fins i tot del consell general de tots els caps de casa. És el cas en la venta de les pastures de la Coma de Vaca de Queralbs i de les ordinacions sobre les pastures de Pardines. MIKES, 2005: 110 i ss.

97. Per a una introducció general, vegeu la definició de Claude Lévy-Strauss, a: LAMAISON, 1987: 34-39.

Per a una bibliografia general, vegeu algunes de les utilitzades en MIKES, 2003 a i b.

98. Coneixem la seva vida comunitària, a part d'altres documents, a traves del "Llibre de l'Ajuntament", custodiat a l'Arxiu municipal de Pardines. El llibre comença l'any 1665 : en aquells moments té batlle local, elegit cada 2 anys, un cònsul en cap, un segon cònsol, un clavari, un mostassaf , els caps de casa jurats del consell. A més a més els estimadors i els banders controlen i executen les decisions del consell.

99. SANCHO VALVERDE; ROS NAVARRO, 2000: 153-196.

100. Pel començament del segle XVIII és difícil de valorar el pes demogràfic real d'aquest poble ,però la dada més versemblant ens sembla la del 1708 amb 60 cases (IGLÉSIES, 1974 i 1992). Totes aquestes xifres són extretes de la bibliografia –obres del mateix autor- IGLÉSIES, 1962, 1979 i 1981, 1991, i 1969 i 1970 i no s'han contrastat amb dades parroquials.

101. L'anàlisi del nom de les cases de Pardines ens demostra l'ancoratge fort d'algunes d'aquestes unitats: dels que hi eren el 1283 segueixen 13 el 1487; 5 el 1687 (document fragmentari) i 6 el 1779/92.

De les famílies de 1487 hi viuen 13 el 1687(doc .fragm) i 11 el 1779/82. i de les de 1687 : 13.

En aquesta estadística encara no hem pogut incorporar les dades de dos capbreus, un al final del segle XIV i l'altre a mitjans del segle XVI, tampoc el nom de les cases que ofereix el cens de 1708.

102. Una definició més actual i matisada que es concentra en els orígens del sistema en CURSENTE, 1998: 549-557.

103. Algunes de les primeres aproximacions al tema van ser els estudis coordinats per CHIVA; GOY, 1981 i 1985, i ASSIER ANDRIEU, 1981. Cfr. també AUGUSTINS, 1989. Igualment CURSENTE, 1998: nota 101.

“La comunitat pot dominar l'individu” - fins i tot diríem que l'individu ni existeix com a tal abans del segle XVIII - però és la reiteració, la reproducció dels cercles de la ‘casa’ com a comunitat de sang dins el ‘comú’, comunitat de lloc que dominarà l'individu o el veí.¹⁰⁴ Són aquests cercles concèntrics de la solidaritat¹⁰⁵ del veïnatge que finalment determinaran les vides humanes: la casa amb el seu nom¹⁰⁶ és el que integra els individus en la comunitat i hi determina el seu paper¹⁰⁷ jurídic i sociològic, mentre que aquest comú s'integra en el quart i la vall els integra, al seu torn, al comtat i més tard a la monarquia. La cohesió d'aquests grups prové del concepte de la residència o territorialitat i d'una saturació de l'espai tant físic que social, cohesió del qual la versió territorial (senyoria) significaria una versió feudal i la versió identitària, la de les comunitats autogestionades i més o menys autònomes, ens apropiaria a una versió prefeudal.¹⁰⁸

Aquesta societat essencialment comunitària no és, emperò, de cap manera igualitària i la diferenciació social prové del seu caràcter de tancament: és una construcció que primer exclou el que no és de la comunitat - no és veí (de la vall, del quart, del comú) i després distingeix segons “l'ordre d'arribada”: les cases velles¹⁰⁹ - capmasos - signifiquen una construcció de dos nivells: el mas principal i els masos que poden ser fills o subordinats del primer: són els ‘veïnats’ que l'estructura no ha pogut subjectar o fixar topogràficament als centres des d'on s'exercia el poder. Aquesta exclusió, de primera vista, és cap a fora¹¹⁰ i funciona segons els cercles concèntrics de poder.

La diferenciació existeix pel món humà igual que pel món animal: es distingeix entre els animals dels habitants, els animals que els habitants lloguen i pasturen i els animals que arriben de fora amb els seus pastors.¹¹¹

104. Hem integrat un fragment de OURLIAC, 1989: 155 i ss.

105. Tant de la reproducció com de la resistència (SERRA, 1998).

106. BONNAIN, 1986 i ZONABEND, 1977.

107. LAGRÈZE, 1867: 52-65, i TOUGOUAT, 1981: 73 i ss; SANLEHY SABÉ, 1988.

108. DEROUET, 1995.

109. Una aproximació i comparació de dos àrees culturals en TERRADAS, 2001.

110. els de dins –els cadets padrins– s'incorporen. Constatació feta en un moment que l'anàlisi dels capitols matrimonials i dels testaments encara no ha estat finalitzada; es recolza en documents municipals i d'ins-tàncies superiors (VALS TAVERNIER, 1992: 578-592 i “Concòrdia feta i firmada...” de 1702; cfr. nota núm. 94).

111. Cfr. Llibre de l'Ajuntament; Pardines, Arxiu de l'Ajuntament; 7 r -v , 8 r - v, 9 r, 74 r- v, 75 r i Ordinacions de Pardines ; AHCP; 5r, 6r.

L'espai comunal

És la casa com a unitat territorial, material i simbòlica que determinarà l'accés dels habitants al poder tant polític –participació en les decisions del comú– com econòmic –nivell d'accés als béns comunals¹¹²– en la comunitat.

L'espai comunal¹¹³ se'ns presenta d'aquesta manera com la prolongació de la possessió privada i és allò que possibilita moltes vegades la supervivència -i després, a partir de finals del segle XVIII- l'augment d'algunes de les unitats domèstiques agro-pastorals.

La terra de cultiu és limitada, els boscos i pastures, que signifiquen la major part¹¹⁴ dels comunals, i l'accés social a aquests determina l'existència i el desenvolupament de les comunitats en un simbiosi inseparable, on l'exclusió del foraster i establir un equilibri entre els recursos i la població és la manera d'aconseguir l'èxit.¹¹⁵

112. La riquesa de la bibliografia sobre béns comunals i la seva complexitat ens impedeix una anàlisi més profunda en aquest article. Una de les qüestions més importants és la seva definició. PELLA FORGAS, 1917, II: 50-57, 106, els defineix com a béns d'emprius, drets que tenen els veïns d'apoderar-se de les pastures i llenyes, a més a més del dret de rompre i d'apoderar-se dels fruits d'aquesta rompuda. Aquesta propietat primitiva dels primers temps passa després al poder dels Estats feudals - potestats- i reapareix com a empriu dels pobles; un cert condomini/ copropietat de l'associació i de tots els particulars. És possessió de tots sobre la mateixa cosa - 'propietat complexiva'-, sense la divisió intel·lectual de porcions, per tant és indivisible i inalienable. Cfr. també l'estudi sobre l'evolució del significat de l'empriu: OLIVER, 2003: 51-59.

113. L'origen històric dels emprius constitueix un dels eixos de la bibliografia. Sobre la historiografia espanyola i catalana, FONT RIUS, 1996: 11-30.

Quant a la rica i controvertida historiografia francesa, un bon resum es troba en ASSIER-ANDRIEU, 1986: 351-360; 1981: 3-28; 1987, sobretot les pàgines 53-65. Una síntesis remarcable és la de VIVIER 1998: 13-18. Des dels treballs de ALART, 1874: 18 i ss., i els de BRUTAILS, 1888 l'Usatge 'Strate' significa el punt de partida de les anàlisis sobre els béns comunals a Catalunya i al Rosselló. També SERRA PUIG, 1998: 11-31.

114. El percentatge dels comunals en les economies de muntanya no sempre és fàcil de determinar. Les respostes dels cadastres dels anys 1760 - n'hem tobat dos per la vall, un a Campelles i l'altre a Queralbs - donen proporcions molt baixes (DANTÍ, 1996). Pels Pirineus francesos un bon resum estadístic es troba en l'obra de BOURJOL, 1989: 402-411. MOLI, 1975, en la seva tesi doctoral dóna dades de la època de la desamortització de Madoz: a la comarca del Ripollès existia la quinta concentració de propietats de la província de Girona i es ven aproximadament un 43 % d'elles, sobretot muntanyes i propietats comunals pirinenques. La mateixa autora, en un article posterior, subratlla el comportament especial dels municipis muntanyencs de la Cerdanya, de la Vall de Toses i de la Vall de Ribes que van defensar els seus comunals i van aconseguir d'excloure'ls del Catàleg de béns alienables (MOLI, 1985). Segons les informacions de COSTA, 1898: 260-261, 339, 365-371, els pobles analitzats per ell només tenien de propietat particular les cases i els horts que estaven al voltant o a la seva proximitat, per exemple Pardines i Queralbs. SALA, 1996 ens indica l'evolució de la proporció dels comunals a partir dels catàlegs dels boscos i pastures públics confegits a partir de la desamortització civil. Sobre les mateixes realitats Cfr. IRIARTE GONI, 2002: 144-149.

115. Cfr. l'estudi de ROIGÉ; BELTRAN; ESTRADA, 1993? des de punts de vista organitzatius i econòmics sobre la Val d'Aran. L'article de BRINGUÉ PORTELLA, 1996 subratlla, entre d'altres coses, el caràcter dinàmic entre comunitats i béns comunals.

Naturalment es dibuixen diferències entre les diverses parts de la vall pel que fa a l'ús i la gestió. A les parts centrals, al voltant de la seva capital, Ribes, amb una població més dedicada a la indústria i al comerç/transport, es tracta més aviat de béns d'ús públic i general com camins i vies i d'algunes artigues i deveses properes a la ribera: el moment més conflictiu és el començament del segle XVII quan el consell estableix el sistema de visures i en conseqüència, unes ordina-cions i llicències.¹¹⁶

D'aquesta manera la gestió dels boscos¹¹⁷ i de les pastures¹¹⁸ serà una de les competències¹¹⁹ més importants dels comuns: aquests, per llur 'ius statuendi' i 'ius edicendi'¹²⁰ podran dictar normes i podran aplicar-les.¹²¹

Nosaltres analitzarem principalment la gestió de dues comunitats, Queralls i Pardines.

L'aprofitament de *boscos*, de fet, té una importància secundària. Al segle XVII és l'exclusió del foraster que prima, per a qualsevol producte del bosc: no es pot tallar ni 'allenyar' ni agafar cap producte de l'arbre; al segle XVIII ja no pot fer cap persona –ni habitant ni foraster– ni tallar ni 'affogar', ni fer cap producte d'ar-tesania ... Els boscos han de ser de devesa: emperò el bestiar podrà anar-hi, però només on el deixen fer els regidors. Així "l 'status social de l'arbre confirmarà" –a més a més de la primacia de la ramaderia –"la posició privilegiada de les grans cases pastorals i la posició marginal dels petits agricultors"¹²². Alhora també és senyal de la forta desforestació causada en gran part pel funcionament de diver-ses fargues a la vall, que des de la Concòrdia de 1702, estan en el domini direc-te del rei, a canvi d' haver deixat el domini directe de les terres per a les comunitats de la vall.¹²³

116. Cfr. *Llibre de deliberacions*: f. 13 v, 58,78,111 v, 163 v.

117. FERRER MALLOL, 1990 en el seu estudi aporta poques dades sobre la vall a causa que aquesta for-mava part del Regne de Mallorca.

118. La mateixa autora subratlla els fets diferenciadors entre les valls pirinenques en el tema dels comu-nals basant-se en l'estudi dels privilegis reials (FERRER MALLOL, 1996).

119. FONT RUS, 1987. Igualment GIBRE RIBES, 1998.

Els costums elaborats des d'èpoques anteriors per aquestes comunitats representen un espessor histò-ric multisecular, un corpus de pràctiques i usos no escrits provenint de baix - decisions de les assemblees generals o més tard dels consells reduïts de la comunitat - que es convertiran en uns conjunts de regles escrites formulades per ordinations o bé en un conjunt de manifestacions públiques recollides en actes nota-rials (FERRER, 1987: 289-318). Sobre aspectes de costums i dret, GOY, 1997: 355-361.

120. ZINK, 2001: 507-516.

121. Sobre la gestió i aprofitament dels recursos naturals a la Vall de Ribes, MIKES, 2005: 103 i ss.

122. *Ordenacions de Pardinas : 1657/1674 – segle XVIII*, 2 v 8 r ; AHCP Fons de l'Administració local; Cfr DESPLAT, 1998: 25. Per al lloc poc rellevant que ocupa la gestió dels boscos en l'economia de la vall, cfr. AHCP Fons del Corregiment; Correspondència a diverses autoritats, 1796 – 1880 i Montes y Plantios, 1796 – 1834. Per a la importància de l'explotació forestal en una economia de muntanya, cfr SANLEHY SABI, 1984.

123. Cfr. supra nota núm. 93.

L'element decisiu de l'economia, així, és la ramaderia: les *pastures* més apreciades es concentren als voltants de Queralbs, de Núria i de Pardines;¹²⁴ a la part nordoriental del territori. D'elles es tracta, en els primers documents històrics més transcendents: les donacions comtals del segle X, les concessions o permutes del segle XI i després els primers privilegis reials, del segle XIII –1252, 1273 i 1274– i les confirmacions del segle XIV¹²⁵. En tots aquests no és difícil de veure que són una altra manera d'expressar els costums i de presentar els drets reclamats – com si fossin concessions.¹²⁶

Igualment són aquestes pastures que signifiquen la major part dels béns comunals de la vall.

Voldríem consagrar l'última part del nostre article a aquest tema.

Naturalment el nostre recorregut sobre el tema serà molt breu. Partirem de la gran època dels primers privilegis que corresponen al segle XIII i que coincideixen amb el primer gran període de la construcció dels espais pirinencs. Aquí ens fixarem en les grans artigues i també en el gran període de creixement de les activitats pastorals. La pressió exercida per la constitució dels grans dominis de pastures d'estiu dels monestirs de Poblet i de Santes Creus¹²⁷ – i els de Ripoll i de Sant Joan, amb més èmfasi en la nostra vall. L'aparició de la gran transhumància¹²⁸ i el naixement i consolidació de les comunitats seran altres factors a enunciar. Aquesta pressió baixa considerablement –o gairebé desapareix en el cas de la Vall de Ribes– al final del segle XIV i XV i serà en el XVI que reprèn la seva intensitat.¹²⁹

Testimonis de tot aquest procés històric seran les diverses crides i ordinacions d'aquestes comunitats, de les quals, si bé nosaltres només en disposem a partir del començament del segle XVII, ben segur que ja hi eren a partir de la segona part del segle anterior, època des de la qual comencem a tenir documents dels arxius de les comunitats.¹³⁰

Aquesta gestió reflecteix les característiques especials i la complexitat del sistema de les societats de muntanya dels Pirineus: estem davant d'una gestió comu-

124. També són aquelles de les que en aquesta fase de la recerca posseïm més dades.

125. Cf. Text i bibliografia en MIKES: 2005, 95-96.

126. VIADER, 2001: 240-242.

127. RIU RIU, 1961: 137-153.

128. Aquest creixement serà el que causarà una gran activitat econòmica reflectida pels diferents contractes agraris especials de la muntanya com és la parceria del bestiar; BILLE; CONESA; RENDU, 2005. Agraeixo als autors la consulta d'aquest article. Dels esmentats contractes trobem molts exemples ja en el nostre <Capbreu de la Vall de Ribes> de 1283. Igualment apareixen els contractes de gallorça, mot especialment utilitzat en la nostra vall i la seva contrada per expressar el conlloc.

129. RENDU, 2003: 415-453. i ss. Aquest llibre, ho hem de reconèixer, ens ha causat un xoc, millor dit una catarsi intel·lectual no només pel seu gran espectre cronològic, si no també pel tractament metodològic / interdisciplinari de les dades arqueològiques i de les fons documentals.

130. Cfr: "Llibre ...kalendats les 'actes' tant de privilegis com altrament ...de Sanct Jaume de Queralbs"; 1571; Arxiu Diocesà de la Seu d'Urgell; Fons parroquials; Queralbs; i "Llibre de deliberacions...", 1616, op.cit.

nitària –que tindrà el seu desenvolupament històric particular– amb una tendència a la utilització particular. Aquesta privatització també tindrà diferents fases d'evolució: primer estarà fomentada per les comunitats i després, a partir de la segona meitat del segle XVIII, pels mateixos veïns.

D'aquesta manera veiem una divisió del territori des de punts de vista del domini: a més a més de les parcel·les en propietat privada (en general terres de conreu de les unitats domèstiques) hi ha els territoris específicament comunals, repartits anualment (les pastures d'estiu). Però en el segle XVIII existirà una tercera modalitat¹³¹: terres –sobretot prats– que tenen un ús diferenciats, particular o bé privat, sempre amb la intervenció de la comunitat.

Aquesta tercera modalitat l'hem trobada en diverses formes: en el segle XVII en la forma del *repartiment anual de terres*¹³² (emperò amb indicis de la seva existència molts abans), i un segle més tard, aproximadament a partir de mitjans del segle XVIII, en una *tipologia de tres variants dels prats*. En els dos casos els podem contemplar com un factor esmorteïdor en la graduació del règim de possessió o de propietat.

Els fons documentals amb què podem treballar pel que fa al segle XVII procedeixen de la zona axial de la vall – Queralbs i el seu quart (amb Serrat i Fustanyà) i Pardines que ell sol representava un quart. Però també trobem el sistema a Dòrria, comunitat que forma part d'aquell primer poblament pirinenc¹³³ a la veïna Vall de Tòses, avui part de la Vall de Ribes. Aquest fet ens fa pensar que el fenomen és anterior als canvis de senyoria medievals.¹³⁴

El primer document que hem trobat fins ara i que parla del repartiment de muntanyes – sorteig anual de parcel·les de pastures¹³⁵ – és de Queralbs i es data

131. La gestió de les quals es cristal·litzarà a la segona meitat del segle XVIII amb la redacció d'unes ordinations que estableixen una quota per diferents tipus de bestiar – de treball o de llana – segons si és dels habitants o foraster, i segons la propietat privada de les cases (MIKES, 2005: 110-111).

132. El tema del "reparto de montañas" va suscitar gran interès entre els autors de finals del segle XIX. Influenciats per la teoria llençada per Laveleye i seguint les notícies de Pella i Forgas, advocat defensor d'alguns municipis de la vall davant de la desamortització. Aquests pobles esdevenien, gràcies als escrits d'aquests liberals, comunitats models d'un sistema originari d'aprofitament i de gestió de béns comunals. Joaquin Costa ofereix les dades més abundants i, igual que Rafael Altamira i Ivan Loutchitski, les inclouen en un estudi comparatiu sobre les formes de propietat (aquest últim en el conjunt del Pirineu). Cfr. LOUTCHITSKI, 1897. En la llista citada per Joaquin Costa la majoria dels pobles són de la Vall o de les seves rodalies (COSTA, 1898: 339-371).

133. Cfr. supra notes 14, 20 i 26.

134. Segons ASSIER ANDRIEU, 1981: 19-20 estaríem davant la presència d'un model històric de repartiment inicial de les terres on el repartiment d'aprofitament equival a un repartiment temporal de propietat entre els grups domèstics que són, en el mateix temps, unitats d'explotació.

135. El mateix exemple d'Assier Andrieu sobre el Bèarn del segle XVI – vall d'Ossau – com una forma residual de repartiments ha estat reprès al mateix any per TOULGOUAT, 1981: 115-116. Per a Paul Ourliac, aquest epicentre del dret pirinenc que són el Bèarn, el Lavedan i el Labourd que millor conserva l'antiga concepció de la possessió (saisine), on sobre les terres incultes només pot posseir la comunitat i on sobre les terres privades els veïns tenen una mena de possessió subsidiària (OURLIAC, 1984: 21.23) on cita el mateix exemple del Bèarn del segle XVI. Rendu també treballa amb la informació (RENDU, 2003: 507-508).

24 d'abril de 1629¹³⁶. Altres documents del mateix segle són el “drets de muntanyes de Dòrria”¹³⁷ de 1648 i el de “partir la muntanya” de Pardines¹³⁸. Notícies posteriors són les de 1715 de Queralbs¹³⁹, de 1826 de Pardines¹⁴⁰ i dels últims anys del segle XIX a Queralbs.

La muntanya del comú de *Dòrria* quedava repartida en 13 parts iguals – anomenats ‘cortons’ o ‘capmasos’ i la de Fornells, en 5, aproximadament de la mateixa extensió.

Veurem tot un paisatge d'aquesta societat de muntanya del segle XVII. El més important és mantenir l'equilibri econòmic – ecològic: s'estableix un màxim de càrrega pastoral: a cada cortó no poden passar més de 200 bèsties de llana a pasturar, quantitat estipulada com a sostenible per l'espai de 4 mesos, entre Sant Joan i Sant Miquel.

Hi ha una dualitat i graduació en tots els aspectes. La diferència principal és entre ‘*dins*’ i ‘*fora*’: habitants del lloc, forasters - animals dels propietaris i animals de gallorça (forasters). Els primers no paguen per les pastures, els últims sí. Val a dir que si féssim una anàlisi lingüística d'ocurrència, el bestiar el trobaríem considerat més important que els mateixos habitants del lloc: les pastures eren el principal fons de riquesa de la comunitat i de la seva explotació depenia tota l'existència. El nom dels cortons/dels capmasos només coincideix en un cas amb el nom de la persona que posseeix el dret de muntanya: el dret s'associa a la casa (en aquest cas la ‘casa vella’) i no a la persona. Dels 13 drets de Dòrria, 2 els posseeix el mateix veí, i els altres 11 els tenen persones de fora: 5 un hoste de Dòrria¹⁴¹, 4 un habitant de Ribes, 1 un habitant de Toses i finalment un menor de dies. Dels 5 drets de Fornells, 3 són de forasters i 2 de veïns. Veiem que dues persones tenen 5 i 4 drets, tota una concentració de possessions, la qual, no sabem per quin procediment ha pogut obtenir l'hoste.

El “partir la muntanya” de *Pardines* funciona per un altre mecanisme. El document de 1687 descriu un repartiment anual- de juny a setembre - de la muntanya de Taga: bosc i herbes, segons regles consuetudinàries. Estableixen 4 parts (cortons) més o menys de la mateixa extensió –tres iguals i una una mica

136. Plecs de documents sobre la Coma de Vaca; Arxiu Municipal de Queralbs.

137. Dins: Llibre de les coses tocants y pertanyents a la rectoria y esglesia de St.Victor del lloch de Dorria...; Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà; Notarials, Jauma BONADA, Especials , f. 9 r. i v. L'han publicat BELENGUER CEBRIÀ; DANÍ RIU; GUAL VIIÀ, 1999: 43-44 (fragment) i SITJAR SERRA, 2003: 105-107.

138. Cfr. *Llibre de l'Ajuntament*; Arxiu municipal de Pardines; 74 r – 74 v bis; un fragment petit publicat en BELENGUER; DANÍ; GUAL, 1999: 52-53.

139. Plecs de documents sobre la Coma de Vaca; Arxiu Municipal de Queralbs; 30 de desembre de 1715.

140. Cfr. *Llibre de l'Ajuntament*; Arxiu Municipal de Pardines, 109 r i v.

141. Estadant o afillat, o un cadet que té una casa nova, considerant que té el mateix nom que el veí esmentat.

142. No s'exclou la possibilitat que antigament aquests valors hagin estat expressions de rendes del fisc.

més gran— i en el si d'aquests, diverses parcel·les, dividides per 'fioles de teula i carbó'. A cada cortó i parcel·la li donen un valor simbòlic en diners¹⁴² —'lliures' i 'cincous'¹⁴³— que en la Vall de Ribes eren mides especials¹⁴⁴ Les parcel·les repartides per cases¹⁴⁵ seran, en general, multiplicacions d'aquestes unitats. A cada cortó hi ha diversos usufructuaris, però les porcions no seran igualitàries.¹⁴⁶ Hi ha veïns que tenen parts en més d'un cortó, amb lots més extensos: són els caps de les dues cases més antigues.

En el primer document, curt i sense detalls puntuals, el consell dels jurats de *Queralbs*, assegura continuar repartint la muntanya, com ho fa segons el costum, anualment. Es repartien parcel·les de diferents qualitats a les cases del poble, sense establir diferències entre elles¹⁴⁷, i en el cas de si es tractarà de decisions transcendents pels comunals, les faran amb la reunió i decisió de tot el consell general de tots els habitants.¹⁴⁸ La pròxima notícia és del 1715, però hem d'esperar als últims anys del XIX per tenir una descripció detallada.¹⁴⁹

Seguint l'antic costum, cada any es repartien les herbes de Queralbs i Serrat (amb Fustanyà). El més de juny es repartien les "muntanyes" es a dir les pastures d'estiu, i a l'agost es repartien els "*baixants de garriga*", les pastures de tardor de la muntanya mitjana.¹⁵⁰

143. Hem trobat interessant la cita que fa WEBSTER, 1901, 1998²: 99, de los 'cinco sueldos' de los Fueros de Navarra.

144. A la Vall de Ribes la '*lliura d'herba*' era més una unitat de superfície que una unitat mètrica o de pes: equivalia a l'espai necessari per tenir herba suficient per a pasturar-hi 100 ovelles; el seu divisor, el '*cincous*' corresponia a un espai per a 25 ovelles. Així una lliura equivalia a 40 quarteres (més o menys 9,80 hectàrees). ALSINA, FELIU, MARQUET, 1990:172.

145. El document amb què treballem en aquests moments és fragmentari - del qual BELENGUER, DANTÍ, GUAL publiquen una part - només parla d'algunes de les cases que hi devia haver en aquells moments al poble. Però de les 18 identificades 12 ja són presents el 1487 (algunes a partir de finals del XIII); 2 senyalen càrrecs de la comunitat i un altre té la consideració 'd'heretat' — que prové dels 'primers pobladors' (CAPDEVILA VENTÓS, Francisco: *Respuesta al interrogatorio de Francisco de Zamora*; manuscrit n° 2436 de la Biblioteca de Palacio Real, Madrid, resposta n° 50: per aquestes raons ens semblen les cases velles).

146. Aquesta divisió simbòlica era vàlida per a totes les possessions comunals, i cada vegada que es venia o s'empenyorava un tros es feia amb aquesta divisió. Les unitats de la divisió es mantenen durant llargs segles, a Pardines les trobem encara en documents dels primers anys del segle XIX com a unitat de terra comuna posada en possessió i explotació privada. Algunes dècades més tard ja és un topònim (anant cap als cincous).

147. L'expressió del "poble menut" ens recorda la seva utilitat com a mà d'obra tant per la casa com per a la comunitat (ZINK, 2001: 512).

148. Aquesta característica igualitària durant molt de temps es manté present a Queralbs, Cfr. infra.

149. Arxiu Municipal de Queralbs, Llibre de Gibell, segona part. Document en part amb numeració de pàgines; i 'Còpia del Gibell' de Pere Bonada y Bonada; per facilitar-me la seva lectura dono les gràcies a la família Bonada. La còpia 'Bonada' només té les descripcions del repartiment de terres — descripció topogràfica senyalant cada vegada les mesures de la part i algunes explicacions ecològiques de l'ús. La còpia que es custodia en un llibre d'actes especial de l'Ajuntament a més a més té la descripció del resultat dels repartiments.

150. Naturalment són conscients que aquest repartiment 'sofisticat' pot ser resultat d'un procés multi-secular i que en els segles moderns encara tenia un funcionament diferent com la no diferenciació de pastures d'estiu i *baixants* etc.

Els dos repartiments¹⁵¹ s'efectuaven mitjançant rodolins. Tant les muntanyes com els baixants es dividien en partides o cortons o bé comarques. Cada unitat tenia un valor simbòlic en lliures, sous i diners, els baixants en rals. Aquestes unitats, cas especial de la Vall de Ribes, senyalen una mesura agrària, equivalent a unes 40 quarteres locals, és a dir un poc més de 9 hectàrees.¹⁵² En total es dividien 227 lliures de muntanya i uns 300 rals de baixants.¹⁵³

Els beneficiaris d'aquests repartiments eren els particulars que tenien dret de muntanya: fills naturals d'aquestes comunitats. Els homes tenien 1 muntanya, les dones (viudes també) mitja muntanya. El repartiment es començava sempre a les fronteres occidentals dels comunals, al costat del famós Pla d'Anyella de Christine Rendu¹⁵⁴, repartint els cortons seguint sempre de matrimonis més antics als més joves. Tenien l'obligació de prendre la part que corresponia a cadascú però moltes vegades el repartiment formava part de negociacions.

La partició dels baixants era més laboriós. Aquestes terres – pastures de tardor - només es repartien cada dos anys. Els anys parells que corresponia d'estar sembrat a l'estiu de blat, a la tardor estava en rostoll i es repartia entre la gent que tenia dret de muntanya. Els altres anys estava en guaret i es convertien en "*baixants* de femada" de diferents particulars i no es repartien. Eren les cases privilegiades que hi tenien entrada per dret de capmàs. I en aquests moments, és a dir cada dos anys entre finals de juliol fins St. Miquel de setembre, una de les partides – 2 rals dels aproximadament 40 que hi havien – es convertien en *alous*. D'aquests només n'hem trobat a Queralbs: en tot temps tothom podia anar-hi a pasturar: això era important per les cases que tenien animals sense terra.

Els documents que es refereixen especialment als últims anys del segle XIX són les llistes de les partides que es reparteixen, les que no es reparteixen per mitja de rodolins perquè s'ha arribat a un pacte, dels baixants, i de les persones que tenien dret de muntanya. Però no hem pogut esbrinar encara la lògica del procediment que en alguns moments sembla seguir la de les cases i en d'altres, uns mecanismes més individuals.

Emperò el que denota més és com es mantenen els comunals com a elements d'identificació de les comunitats.¹⁵⁵

D'aquesta manera trobem a la Vall de Ribes una possessió particular dels comunals que és temporal i on l'accent té l'aspecte comunitari: és la comunitat que té el domini útil (a partir del 1702 el directe també) de totes les "terras comu-

151. VILARRASA VALL, 1981²: 216-217.

152. Cfr. nota nº 144.

153. La descripció d'aquestes partides ha donat – i encara pot donar – ocasions de preciosos estudis de toponímia i d'història de la llengua (DANÉS, 1985²).

154. RENDU, 2003: 508,

155. Cfr. Per als mateixos fenòmens l'article de VIVIER, 1994.

nas, hermas, boscosas y vacans” de la Vall: abans aquests drets li provenien de l'usatge Stratae, i després de la Concòrdia amb la Batllia General.

Més tard el desenvolupament històric d'aquests aspectes serà distint en les diverses comunitats de la vall, segons els seu pes ramader. En algunes, on les terres de cultiu eren més minvades¹⁵⁶, la ramaderia era l'activitat més important, i l'aspecte d'explotació particular amb gestió comunal – repartiment de terres – es va mantenir fins a l'època contemporània. Així Queralbs el mantenia fins el començament del segle XX.¹⁵⁷

En d'altres, la divisió i la formació ecològica de l'espai anava aparellada amb la diferenciació social: l'arrelament dels capmasos –Dòrria– i l'afirmació de les cases velles: la “coincidència de la *casa*, la *terra*, i la *família* arribarà al seu grau màxim,”¹⁵⁸ com a Pardines. És aquí que podem veure com aquest constreyniment comunitari que existeix encara a finals del segle XVII en la forma del “partir la muntanya” es transformarà en el segle següent. Al segle XVIII la gestió comunitària es mantindrà, però d'una altra manera perquè les característiques econòmiques de l'època seran distintes. Si es manté el repartiment anual, serà de menor importància perquè la quantitat de terres comunals serà menor: les guerres i postguerres i altres dificultats, el creixement demogràfic forçaran les comunitats a desprendre's de part dels seus comunals, que s'integraran primer d'una manera temporal, en forma de possessions, i després, a partir del final de la centúria, integrant-se a la concentració de terres de les cases velles.

Al segle dels Il·lustrats ens trobem davant d'una altra sensibilitat. Assier Andrieu¹⁵⁹ i Rendu¹⁶⁰ citen la tipologia de prats de Travy, veguer de la Cerdanya. Ell, el 1768 –quan el moviment de tancar les terres ja feia temps que havia començat a la Cerdanya– proposa una tripartició dels terrenys, des del tot obert (emprius), absolutament comunitari fins a la propietat particular (deveses), completament tancada: entre aquests dos són aquelles terres que són prats del comú, però dividits entre els particulars.

Nosaltres citarem a Capdevila, corresponsal de Francisco Zamora a la vall, que descriu el mateix fenomen, més agut, el 1789. En aquesta gradació de règim de propietat, entre els prats i deveses de '*dominio particular ... donde nunca entran los ganados ajenos*' i '*los pastos comunes ... donde passen*'¹⁶¹ *todos los particulares del pueblo*', existeix el tercer, '*los posesiones de particulares que se siembran alzas los frutos...y donde va el ganado ajeno hasta marzo*'.

156. Cfr. la descripció sobre Queralbs de ZAMORA, 1973: 87-91.

157. A.A.D.D., 1985.

158. ASSIER ANDRIEU, 1981: 20.

159. ASSIER ANDRIEU, 1987: 142-145.

160. RENDU, 2003: 463-466.

161. Levat els camps en els que hi havia blat, on només pasturen els bous del propietari. Cfr.

Són aquests prats que estan tancats per les parets de pedra que seran la senyal visible encara avui en dia d'aquesta cristal·lització i fixació dels espais de la muntanya – i també els vertebradors de la construcció social¹⁶²: una altra vegada és la comunitat que gestiona, que imposa i que manté encara la seva voluntat sobre les terres, malgrat que temporalment estiguin tancades.

Bibliografia

- A.A.D.D. (1985). "Pastors de Queralbs". Dins: *Queralbs*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, Ed. Montblanc-Martín. 209-221.
- ALART, B. J. (1874). *Pfprivilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1660*. I. Perpignan.
- ALANT, B. J. (1876). *Documents sur la géographie historique du Roussillon*. Perpignan.
- ALANT, B. J. (1881). *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*. Paris.
- ALSINA, C., FELIU, G., MARQUET, LL (1990): *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Biblioteca de la cultura catalana, Curial, Barcelona.
- ASSIER ANDRIEU, LOUIS (1981). *Coutume et rapports sociaux: étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*. CNRS.
- ASSIER ANDRIEU, LOUIS (1986). "La communauté villageoise. Objet historique, enjeu théorique". *Ethnologie française*, 16 (4), p. 351-360.
- ASSIER ANDRIEU, LOUIS (1987). *Le peuple et la loi*. Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne. Paris: LGDJ.
- AUGUSTINS, GEORGES (1989). *Comment se perpétuer? Devenir des lignées et destins des patrimoines dans les paysanneries européennes*; Mémoires de la Société d'ethnologie, 11.; Nanterre.
- BARAUT, CEBRIÀ (1978). "Les actes de consagració d'esglésies del bisbat d'Urgell". *Urgellia I*.
- BELENGUER CEBRIÀ, E.; DANTÍ RIU, J.; GUAL VILÀ, V. (1999). *La comunitat pagesa catalana a través dels documents*. Episodis de la Història, 322-323. Barcelona.
- BENNASSAR, B. (1974). "Mentalités, comportements et croyances". Dins: *Les Pyrénées. De la montagne à l'homme*. Toulouse: Ed. Privat.
- BERTHE, M. (2000a). "Le village et la maison en Cerdagne". Dins: *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, p.179-194.

162. Igual que les altes parets que envolten l'era, nascuda de l'intensificació de la ramaderia al final del XVI i durant el XVII. Cfr. VIOLANT SIMORRA, 1950, que cita l'exemple de Queralbs.

- BERTHE, M. (2000b). "Villages désertés des Pyrénées". Dins: *Morphogenèse d'un habitat de montagne*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, p.245-259.
- BILLE, E.; CONESA, M.; RENDU, Chr. (2005) "L'élevage au Moyen Âge et à l'époque moderne en Cerdagne au prisme des contrats de *parceria*. Le Chantier d'histoire: retour sur une expérience originale." Dins: *Ceretania* (en premsa)
- BISSON, Th. N. (1984). *Fiscal account of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. I. University of California Press.
- BISSON, Th. N. (2003). *Veus turmentades*. Barcelona: Curial.
- BLOCH, Marc (1931) (1988³). *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris, Armand Colin Éditeur.
- BOLÒS MASCLANS, J. (1995). "Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans". Dins: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobada de les cultures pirinenques, p.221-233.
- BOLÒS MASCLANS, Jordi; HURTADO, Victor (1984). *Atlas històric de Catalunya, anys 759-992. Ripoll-Olot*. Ed. Mirador.
- BONNAIN, R. (1985). "Les noms de maisons dans les Baronnies, 1773-1980". Dins: CHIVA, Isac; GOY, Joseph /s.l.d./ (1985). *Les Baronnies des Pyrénées. Anthropologie et histoire, permanences et changements. Tome II*: AGUSTINS, G.; BONNAIN, R.; PÉRON, Y.; SAUTTER, G.: *Maisons, espace, famille*. Paris: EHESS, p. 179-200
- BONNASSIE, Pierre (1979 i 1981). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. 2 vols. Barcelona: Edicions 62.
- BONNASSIE, Pierre; GUICHARD, Pierre (1984). "Les communautés rurales en Catalogne et dans le pays valencien (IXe - XIVe siècle)". Dins: *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen âge aux Temps modernes*. Auch: Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran.
- BOTET i SISÓ, Joaquim (1911). "Província de Girona". Dins: Carreras Candi, Francesc (dir.) *Geografia general de Catalunya*.
- BOURJOL, Maurice (1989). *Les biens communaux – voyage au centre de la propriété collective*. Paris: LGDJ.
- BRINGUÉ PORTELLA, J. M. (1995). "Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà, segles XV-XVIII". [Tesi doctoral].
- BRINGUÉ PORTELLA, (1993?). "Le marquisat de Pallars et les pouvoirs centraux, XVe – XVIIe siècle. Persistance et rupture dans les libertés communales". Dins: BRUNET, Michel, BRUNET, Serge, PAILHES, Claudine /s.l.d./: *Pays Pyrénéens et Pouvoirs Centraux XVIe – XXe siècle*, 2 vols. Actes du Colloque International organisé à Foix, oct.1993; s.l.
- BRINGUÉ PORTELLA, J. M. (1998). "Comunitats en franc alou. El Pallars Sobirà, segles XV-XVIII". Dins: *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVI – XVIII)* Edició a cura de Belenguier, Ernest, Dantí, Jaume i Gual, Valentí; Barcelona; Rafael Dalmau Editor; 63-79.

- BRUTAILS, J.-A. (1888). *Étude sur l'article 72 des Usages de Barcelone*. Paris.
- BUSQUETA, J.-J. (1999). "Una aproximació a l'organització en valls i parròquies". Dins: PADILLA, J.I. (coord.). *L'esperit d'Àneu. Llibre dels costums i ordinacions de les Valls d'Àneu*. Quaderns del Consell Cultural, 4, p.15-18.
- CAMPS, J.; PAGÈS, M. (2002). *Guia visual – art romànic*. Barcelona: MNAC.
- CHIVA, Isac (1958) "Les communautés villageoises. Problèmes, méthodes et exemples de recherches". *Rapports en sciences sociales, n. 10*. Paris: Unesco.
- CHIVA, Isac (1992). "Les monographies de villages et le développement". Dins: *De village en village. Espaces communautaires et développement*. PUF Paris – Cahiers de l'I.U.E.D. Genève, p.15-46.
- CHIVA, Isac; GOY, Joseph /s.l.d./ (1981). *Les Baronnies des Pyrénées. I: Maison. Mode de vie. Société*. Paris: EHESS.
- (1985). *Les Baronnies des Pyrénées. II: Maisons, espace, famille*. Paris: EHESS.
- COMAS D'ARGEMIR, D. (1995). "La definició de la cultura pirinenca". Dins: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobada de les cultures pirinenques, p. 333-344.
- COROMINES, Joan (1965). *Estudis de toponímia catalana*. I. Barcelona: Biblioteca filològica Barcino.
- COROMINES, Joan (1972). *Tòpica hispèrica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el sustrato y la toponímia romances*. I-II. Madrid: Gredos.
- COSTA, Joaquín (1898). *El colectivismo agrario en España*. Madrid.
- CURSENTE, Benoît (1998). *Des maisons et des hommes. La gascogne médiévale XIe – XVe siècle*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- CURSENTE, Benoît (2000). "Le village pyrénéen comme village à maison". Dins: *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, p.157-169.
- CURSENTE, Benoît (2004). "Les villages et paysages du Midi médiéval en recherche (1971-2001)". Dins: *Habitats i territoris du Sud*. Éd. du CTHS, p. 15-29.
- CURSENTE, Benoît; BERTHE, Maurice (2000). "Présentation d'une grille de description des formes d'habitats villageoises dans les hautes vallées pyrénéennes". *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, p. 171-178.
- DANÉS, J. (1985²). "Noms de lloc corresponents a les altes valls de Ribes". Dins: A.A.D.D. *Queralbs*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, Ed. Montblanc-Martín, p.234-241.
- DANTÍ, J (1996). "Els béns comunals a Catalunya a l'època moderna". Dins: BUSQUETA, Joan J. ; VICEDO, Enric. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 93-110.
- DENJEAN, Cl. (2004). "Naissance et croissance d'une ville de montagne: Puigcerdà du XIIe au XIVe siècle". Dins: *Habitats i territoris du Sud*. Éd. du CTHS, p 131-145.

- DEROUET, B. (1995). "Territoire et parenté. Pour une mise en perspective de la communauté rurale et des formes de reproduction familiale". *Annales HSS*, n. 3.
- DESPLAT, Christian (1998). "La société pyrénéenne moderne entre autonomie et dissidence. Pays d'États des Pyrénées occidentales". Dins: *La montagne à l'époque moderne. Association des historiens modernistes des universités; Actes du Colloque de 1998*. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne.
- FERRER MALLOL, M.T. (1970-1971). "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionalen en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV". *Anuario de estudios medievales*, 7. Barcelona: CSIC.
- FERRER MALLOL, M.T. (1990). "Boscós i deveses a la Corona Catalano-Aragonesa". *Anuario de estudios medievales*, 20. Barcelona: CSIC, p.485-537.
- FERRER MALLOL, M.T. (1996). "Emprius i béns comunals a l'edat mitjana". Dins: BUSQUETA, Joan J. ; VICEDO, Enric. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p.33-65.
- FERRER MALLOL, M.T. (1999). "L'associació de municipis de l'edat Mitjana. El carreratge de Barcelona". Dins: *750 aniversari dels privilegis atorgats per Jaume I a la ciutat de Barcelona. Saló de Cent, 10 de febrer 1999*.
- FERRO, Víctor (1987). *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de la Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial.
- FONSERÉ, Eduard; IGLÉSIES, Josep (1971). *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100-1906*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana
- FONT RIUS, J.M. (1961). "Ordenanzas de reforma orgánica en municipios rurales catalanes". *Anuario de historia del derecho español*. Madrid, p.569-610.
- FONT RIUS, J.M. (1973). "Les antigues institucions locals de les valls pirinenques catalanes". Dins: *Estudis d'Història medieval; vol. VI, SCEH, IEC*. Barcelona, p.21-40.
- FONT RIUS, J.M. (1985²). "Poblats i municipis a la Cerdanya medieval". Dins: *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval. Col·lectanea de treballs del Professor Dr. Josep Mª Font Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*. Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.
- FONT RIUS, J.M. (1987). "Les ordonnances municipales en Catalogne du XIIIe au XVIIe siècle". Dins: *Coutumes et libertés. Actes des Journées Internationales de Toulouse, 4-7 juin 1987*.
- FONT RIUS, J.M. (1991). "La comunitat local o veïnal". Dins: *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*.
- FONT RIUS, J.M. (1996). "Algunes consideracions entorn la historiografia i problemàtica dels béns comunals". Dins: BUSQUETA, Joan J.; VICEDO, Enric (curadors) *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Institut d'Estudis Ilerdencs, p.11-30.
- GIFRE RIBES, Pere (1998). "Béns i usos comunals. Universitats de l'Empordà. Segles XVI-XVII". Dins: BELENGUER, E.; DANTÍ, J.; GUAL, V. (curadors). *Els béns comunals a la Catalunya moderna*. Barcelona: Editorial Rafael Dalmau, p.121-139.

Goy, Joseph (1997). “À propos du “système de la coutume”: problématique en évolution”. Dins: BURGUIÈRE, André; GOY, Joseph; TITS-DIEUAIDE, Marie-Jeanne (dirs.). *L’histoire grande ouverte. Hommages à Emmanuel Le Roy Ladurie*. Paris: Ed. Fayard, p. 355-361.

GUALLART, V.; SERRA, A.; SOLÀ, F. (2000). *El teletreball i els telecentres com impulsors del reequilibri territorial: La Televall de Ribes..* Quaderns de la Societat de la Informació, 5.

HIGOUNET, Ch. (1988). “Les artigas du Midi de la France”. *Flaran*, núm. 9, p.11-33.

IGLÉSIES, Josep (1962). “El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV”. Dins: Memorias de la Real Academia de Ciencias y artes de Barcelona, p.3-110.

IGLÉSIES, Josep (1969 i 1970). *El cens del comte de Floridablanca*. Volums I, II. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

IGLÉSIES, Josep (1974). *Estadístiques de població de Catalunya – el primer vicenni del segle XVIII*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

IGLÉSIES, Josep (1979 i 1981). *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*. Volums I, II. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

IGLÉSIES, Josep (1991). *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. Volums I, II. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

IGLÉSIES, Josep (1992). “Demografia pretèrita i actual del Ripollès”. *Annals del Centre d’Estudis Comarcals del Ripollès*, p. 123-161.

IRIARTE GOÑI, Iñaki (2002). “Derechos de propiedad y crisis en las economías pirenaicas. Una visión a largo plazo”. *Ager*, núm. 2, p.144-149.

LAGRÈZE, M.G.B. de (1867). *Histoire du droit dans les Pyrénées – comté de Bigorre*. Paris: Omprimerie Impériale.

LAMAISON, P. (1987). “La notion de maison. Entretien avec Claude Lévy-Strauss”. *Terrain*, 9, oct. 1987, p.34-39.

LEFEBVRE, Henri (1963). *La vallée de Campan. Étude de sociologie rurale*. Paris: PUF.

LOUTCHITSKI, Ivan (1897). “La comunidad agrícola en los Pirineos”. *La administración. Revista Internacional*. Madrid, julio-agosto, p. 451-494.

MADOZ, Pascual (1985) *Diccionario geográfico – estadístico – histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Barcelona: Curial.

MARQUÉS, B. (1985). “Notes històriques sobre el poble de Queralbs”. Dins: A.A.D.D. *Queralbs*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, Ed. Montblanc-Martín.

MARTI SANJAUME, J. (1926). *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i sots-vegueria de Vall de Ribes*. Ripoll.

MESTRE, Jesús (dir.) (1992). *Diccionari d’història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.

MÉTAILLÉ, J.P.(2001): "L'hàbitat au regard des géographes". Dins: *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*. Ed. Maurice Berthe – Benoît Cursente. CNRS – Université Toulouse- Le Mirail, p.15-26.

MIKES, Turde. (2003a). "Comunitats i 'cases' a la Vall de Ribes en els segles XVII – XVIII". Dins: *Actes del Ve Congrès d'Història Moderna de Catalunya, 15-19 de desembre de 2003*. Volum I, p. 567-578.

MIKES, Turde (2003b) "Can Perramon de Bruguera: canvis en un patrimoni i llinatge de muntanya". Dins: *IBIX. Centre d'estudis Comarcals del Ripollès; Annals 2002-03*. Ripoll, p.155-163.

MIKES, Turde (2005). "Les comunitats i els 'bons usos': explotació i gestió dels recursos naturals a la Vall de Ribes a l'època moderna". Col·loqui internacional: «Montagne(s) Usages et paysages, Héritage et devenir: Exploitation, gestion et appropriation des ressources montagnardes du Moyen Âge aux Temps modernes RÉSOPYR – CRHISM 8,9,10 novembre 2002; Font- Romeu.; dins: *Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen Âge à l'époque moderne* ; Travaux publiés par Aymat Catafau; Collection Études, Presses Universitaires de Perpignan; CRHISM.

MOLI, Montserrat (1975). "La desamortización en la provincia de Gerona". I-II. [Tesi doctoral]. UAB.

MOLI, Montserrat (1985). "Els comunals de Querallbs, segles XVII -XX". Dins: A.A.I.D. *Querallbs*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, Ed. Montblanc-Martín.

MORSEL, J. (2003a). "Introduction". Dins: *La formation des communautés d'habitants au Moyen Âge: perspectives historiographique*. Xanten, 19-22 juin 2003 [<http://lamop.univ-paris1.fr/W3/Xanten>; lectura: 18/03/2005].

MORSEL, J. (2003b) "Les logiques communautaires entre logiques spatiales et logiques catégorielle (XIIe – XVe siècles)". Sao Paolo, 27-31 octobre 2003 [<http://lamop.univ-paris1.fr/W3/Xanten>; lectura: 18/03/2005]

OLIVER, J. (2003). "Els emprius medievals pallaresos". Dins: *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Actes del seminari "Què en farem dels comunals?". Barcelona, p. 51-59.

ORDEIG MATA, Ramon (1993-2004). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)* .vols. I/1-2, II/ 1-2, III/1-2 i IV. Vic

OURLIAC, P. (1984). "Les communautés villageoises dans le Midi de la France au Moyen Âge". Dins: *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen âge aux Temps modernes*. Auch: Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran.

OURLIAC, P. (1989). "L'ancien droit des Pyrénées". Dins: *Estudis de dret romà i d'història del dret comparat*. Universitat de Barcelona, PPU.

PADILLA, J. I. (1999). "El context històric i institucional". Dins: *L'esperit d'Àneu. Llibre dels costums i ordinacions de les Valls d'Àneu*; Quaderns del Consell Cultural. 4, p. 21 i ss.

PEGUERA, Lluís de (1701). *Practica, forma, y estil ,de celebrar Cortes generales en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*. Barcelona (estudi introductor de Tomàs de Montagut. Madrid, 1998²).

PELLA FORGAS, José (1917). *Código civil de Cataluña*. Volum II. Barcelona.

RASICO, Ph. D (1989-1990). “El capbreu de la Vall de Ribes, edició crítica filològica i estudi lingüístic”. *Boletín de la Academia de las Buenas Letras de Barcelona*. XLII, p. 160-201.

RENDU, Chr. (2003). *La montagne d'Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée*. Trabucaire.

RIU RIU, Manuel (1961). “Formación de las zonas de pastos veraniegos del monasterio de Santes Creus en el Pirineo, durante el siglo XII”. Dins: *Santes Creus. Boletín del Archivo bibliográfico*. Nº 14, vol II. P.137-153.

RIU RIU, Manuel (s.d.) *Hipòtesi entorn dels orígens del feudalisme a Catalunya*. (s.l.) Conferència llegida el 9 de desembre del 1970 a la Societat Catalana d'Estudis històrics, IEC; manuscrit dactilografiat, Universitat de Lleida.

RIU RIU, Manuel (1995). “El poblament dels Pirineus, segles VII –XIV”. Dins: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobada de les cultures pirinenques.

ROBIC, M-Cl. (2004). “Rencontres et voisinages de deux disciplines”. Dins: *Ethnologie française*, 4, octubre –décembre, p.581-590.

ROIGÉ, Xavier; BELTRAN, Oriol; ESTRADA, Ferran. (1993?) “Une petite république entre deux royaumes. Organisation politique et adaptation au milieu dans le Val d'Aran (XVIIIe- XXe siècles)”. Dins: *Pays Pyrénéens & Pouvoirs Centraux*, op cit. pp. 189-206. s.l.

SABATÉ CURULL, Flocel (1997). *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana

SALA, Pere (1996). “Els comunals a la Catalunya de la segona meitat del s.XIX: una tipologia geohistòrica a partir dels catàlegs dels boscos i pastures públiques”. Dins: BUSQUETA, Joan J. ; VICEDO, Enric. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 417-446.

SALES, Núria (1989). “Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)”. Dins: VILAR, Pierre (dir.) *Història de Catalunya*. Volum IV. Barcelona: Edicions 62

SALRACH, J.M. (1983). “La Cerdanya entre l'antiguitat i l'edat mitjana. Aproximació al procés de formació, vigència i transformació d'unes estructures”. Dins: *Primer Congrés Internacional d'història de Puigcerdà*. Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p.61-79.

SALRACH, J.M. (1990). “Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-est de la Péninsule Ibérique”. Dins: *La croissance agricole du haut Moyen Âge. Chronologie, modalités, géographie*. Flaran, 10, p.133-151.

SALRACH, J.M. (1998). “Solidaritat i sociabilitat pageses en els orígens de la vila (segles X-XIV)”. Dins: Jaume BARRULL, Jaume; BUSQUETA, Joan J.; VICEDO, Enric (eds.). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països catalans*. Institut d'Estudis Ilerdencs, p.43-71.

- SALRACIU, J.M. (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·leni*. Vic: Eumo Editorial.
- SANCHO VALVERDE, S.; ROS NAVARRO, C. (2000). "Noves dades demogràfiques de la Catalunya de mitjan segle XVIII: els bisbats de Lleida i d'Urgell". *Recerques*. núm. 40, p.153-196.
- SANLLEHY SABI, M.A. (1984). "L'explotació forestal dins una economia muntanyenca d'antic règim: era Val d'Aran (segles XVIII – XIX)". Dins: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Actes. Volum 1, p. 193-201.
- SANLLEHY SABI, M.A. (1988). "L'afillament a les comunitats araneses/ segles XVII-XIX". *L'Avenç*, 15, p. 32-37.
- SANLLEHY SABI, M.A. (1996): "Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s.XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica". [Tesi doctoral]. 3 volums. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- SERRA, E. (1998). "Solidaritats pageses a la Catalunya moderna". Dins: Jaume BARRULL, Jaume; BUSQUETA, Joan J.; VICEDO, Enric (eds.). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països catalans*. Institut d'Estudis Ilerdencs, p.73-91.
- SERRA PUIG, Eva (1998). "Béns comunals: algunes consideracions". Dins: BELENGUER, E.; DANTÍ, J.; GUAL, V. (curadors). *Els béns comunals a la Catalunya moderna*. Barcelona: Editorial Rafael Dalmau, p. 11-31.
- SITJAR SERRA, Miquel (2000): "*Compelles*"
- SITJAR, Miquel (2001): "La mínima participació de la Vall de Ribes a les Corts de Montsó. Reflexió sobre les causes". *Ius fugit*, 10-11.
- SITJAR SERRA, Miquel (2001). "La Vall de Ribes, un carrer de Barcelona". Dins: ROVIRA SOLÀ, Manuel; RIERA VIADER, Sebastià (coords.). *El temps del consell de Cent. II. La persistència institucional, segles XV-XVII*. Barcelona.
- SITJAR SERRA, Miquel (2003). *Dòrria, 1100 anys de vida*. Ajuntament de Toses.
- SORRE, Max (1913). *Les Pyrénées méditerranéennes. Étude de géographie biologique*. Paris: Armand Colin.
- TERRADAS, I. (2001). "La casa mítica i la casa jurídica. Reflexions sobre un contrast entre el País Basc i Catalunya". Dins: FERRER MALLOL, Mª Teresa; MUTGÉ VIVRES, Josefina; RIU RIU, Manuel (eds.). *El mas català durant l'Edat mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals, p. 49-64.
- TORRAS RIBÉ, J. M. (1983). *Els municipis catalans de l'antic règim: 1453-1808: procediments electorals, òrgans de govern i grups dominants*. Barcelona: Curial.
- TOULGOUAT, P. (1981). *Voisinage et solidarité dans l'Europe du Moyen Âge*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- VALLS I TAVERNER, Ferran (1992). *Privilegis i ordinacions de la vall de Ribes*. Saragossa, editat per la Càtedra d'Història del Dret i de les Institucions de la Facultat de Dret de la Universitat de Màlaga.
- VIADER, Roland (2001). "Silence, murmures, clameurs: les communautés pyrénéennes au Moyen Âge", Dins: *La Ciutat i els poders – La Ville et les Pouvoirs, Actes du Colloque du Huitième Centenaire de la Charte de Perpignan*. Perpignan

- VIGUÉ, J. (dir.) (1985). "El Ripollès". Dins: *Catalunya romànica*. Volum X.
- VILA, Pau. (1935). *Resum de Geografia de Catalunya*. Volum IX. Ed. Barcino.
- VILAR, Pierre. (1964) (1985⁴). *Catalunya dins l'Espanya moderna. I. Introducció – el medi natural*. Barcelona: Edicions 62.
- VILARRASA VALL, Salvador (1981²). *La vida dels pastors*. Ripoll.
- VIOLANT SIMORRA, Ramon (1949) (2003⁵). *El Pirineo español, Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenari que desaparece*. Barcelona: Alta Fulla.
- VIOLANT SIMORRA, Ramon (1950). "Síntesis etnográfica del Pirineo español y problemas que suscitan sus áreas y elementos culturales.". Dins: *Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*. Zaragoza: CSIC, p.5-40.
- VIVIER, N. (1994). "Les biens communaux en France au XIXe siècle. Perspectives de recherches". *Histoire et Sociétés Rurales*, n. 1, p.119-140;
- VIVIER, N. (1998). *Propriété collective et identité communale. Les biens communaux en France 1750-1914*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- WEBSTER, Wentworth (1901, 1998²). "Quelques notes archéologiques sur les moeurs et les institutions de la région pyrénéenne". Dins: *A la découverte des basques*.
- ZAMORA, Francisco de (1973). *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (edició a cura de BOIXAREU, R. Barcelona: Curial).
- ZINK, A. (1993). *L'héritier de la maison*. Éditions EHESS.
- ZINK, A. (1997). *Clochers et troupeaux*. Presses Universitaires de Bordeaux.
- ZINK, A. (1998). "La nature et la culture dans la police des estives". Dins: *La montagne à l'époque moderne. Association des historiens modernistes des universités; Actes du Colloque de 1998*. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne.
- ZINK, A. (2001): "Voisins des villes et voisins des champs"; dins: *La Ciutat i els poders – La Ville et les Pouvoirs*. Op.cit. pp.507-516.
- ZONABEND, F. (1977). "Pourquoi nommer?" Dins: *L'identité*. Séminaire interdisciplinaire dirigé par Claude Lévy-Strauss 1974-1975, Paris, Grasset, coll. Figures, 1977.p.257-286.